

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

TAK TO VIDĚL IGNÁT HERRMANN

Pražané Herrmannovýmá očima

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Anna Stejskalová

Autorka DP:

Kateřina Pellová (roz. Žáková)

K Rovinám 546/11, Praha 5

5. ročník, ČJ -D, 2002 – 2007

studium prezenční

Měsíc a rok dokončení DP:

Březen 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Anny Stejskalové. V práci jsem použila informační zdroje uvedené v seznamu.

Místo vypracování:
Praha
Úplné datum: 19.3. 2007

Obsah

Úvod	6
Osobnost Ignáta Herrmanna a jeho tvorba	8
Ignát Herrmann a Praha	18
Herrmann žurnalista	21
Společenský život pražský	24
Společenská setkání – „hon na ženichy“	24
Plesy jako příležitost k představení potomků veřejnosti	27
Měšťanská beseda	28
Beseda „podomácku“	30
Hospůdky – mužské útočiště i společenská zábava	30
Divadlo – kulturní vyžití	32
Putování po pražském korzu	34
Pražská zeleň – procházky v pražských sadech a parcích	35
Spolkový život pražský	36
<i>Sokol</i>	36
<i>Vztah Herrmannových hrdinů ke spolkovému dění</i>	38
„Za bránu“ aneb Mimopražská vyražení	39
Další pražské zábavy	40
Měšťanská domácnost – uzavřený prostor	42
Život ve městě a na periferii	42
Domácnost Šustrových vs. Žemlův přístěnek	44
Měšťanský byt – především útulnost a intimita	46
<i>Rodinné zázemí u Kondelíků – solidní měšťanský byt</i>	46

<i>U domovníka – skromný život chudších vrstev</i>	48
„Tonča to poklidí“ aneb Služka v domácnosti	50
Svatba a manželský život	53
Zasnoubení	53
Předsvatební přípravy	55
<i>„Ať vidí, že jsme solidní rodina!“ aneb Nevěstino věno</i>	55
<i>Nevěstina výbava</i>	56
<i>Zařizování novomanželské domácnosti</i>	57
<i>„Tradice jsou tradice“</i>	58
„Nevědomá až do poslední chvíle“ aneb	
Sexuální výchova a mateřství	58
<i>Sexuální povědomí a tabu</i>	58
<i>Těhotenství a mateřství</i>	62
Role muže a ženy v rodinném kruhu	63
Rozdílnost sociálního postavení	66
„Tam chodí jen ti lepší“ aneb Rozdíl i v hospodě	66
Rozdílné světy v Herrmannových románech	67
<i>Kupec Žemla a „ouřednická“ rodina Šustrových</i>	67
<i>Domácí pán Kondelik vs. domovník Kulich</i>	69
Výše vzdělání v závislosti na sociálním postavení	71
Pavlína, Pepička, Nanyňka a jejich „vyhlídky“	73
Nesnadné vstupní podmínky manželství	74
<i>Výběr partnera</i>	74
<i>Finanční nesnáze</i>	74
<i>Společensky přijatelná partie</i>	75

Svatba jako možnost společenského vzestupu	75
Společenské postavení vs. morální kvality	76
Závěr	77
Prameny a literatura	80
Resumé	82
Klíčová slova	83

Úvod

Výběr tématu diplomové práce pro mne nepředstavoval problém. Dílo Ignáta Herrmanna, předního představitele žánrového realismu na přelomu 19. a 20. století, mne oslovilo již od prvního okamžiku, kdy se mi dostalo do rukou. Imponoval mi brilantní způsob vypravování se zaměřením na drobné detaily, jež čtenáře poutají k textu tak dlouho, dokud jej celý nevstřebá. Především mne Herrmannovy romány zaujaly svou úzkou spojitostí s místy důvěrně mi známými – pražskými čtvrtěmi, kudy lze ještě dnes procházet, jako jimi procházejí postavy Herrmannovy. Tento fakt se stal další motivací pro konkrétní zaměření mé práce – Praha jako reálný prostor, do něž Ignát Herrmann zasazuje děje svých příběhů a doplňuje je dobovými fakty – popisem města, konkrétními názvy ulic i firem, popisem života Pražanů, akcentací rozdílů společenského života v závislosti na rozdílném společenském postavení – zkrátka celkovým pohledem na Prahu a pražskou společnost své doby.

Herrmannovy prózy jsou realistickou drobnokresbou a zachycují realitu života autorovy současnosti. Stávají se pro nás vynikajícím zdrojem informací o uplynulé době, o způsobu života v ní a o lidech, kteří tehdy žili. Ve své práci se pokusím nastínit obraz Prahy a hlavně Pražanů na přelomu 19. a 20. století, jak jej Ignát Herrmann předkládá v souboru obrázků a fejetonů *Zmizelá Praha* a v románech *U snědeného krámu*, *Otec Kondelík a ženich Vejvara*, *Tchán Kondelík a zeť Vejvara* a *Vdávky Nanynky Kulichovy*. Jde o obraz nesmírně barvitý a plastický, zachycující život obyvatel Prahy své doby. Pokusím se proto ukázat a popsat hlavní znaky tehdejší měšťanské

společnosti a rozčlením je do několika oblastí. Kromě již výše uvedeného cíle se snad práce stane alespoň drobným příspěvkem k pochopení dobových reálií, způsobu života i myšlení a jednání lidí na konci předminulého století.

Při analýze obrazu Prahy ve vybraných Herrmannových dílech člením kvůli lepší přehlednosti jednotlivé kapitoly na menší celky, v nichž zpravidla postupuji podle stejného klíče – posuzovanou problematiku vždy doložím postupně na jednotlivých dílech, a to ve stejném pořadí. Pouze v případě, že by takový postup znesnadňoval souvislost textu či jeho srozumitelnost, jsem tento systém opustila a kapitolu uspořádala způsobem, který si problematika vyžaduje.

Kromě uvedených pramenů vycházím také z dostupné literatury odborné a populárně naučné, která je rovněž uvedena v bibliografické části práce a na niž odkazuji přímo v textu.

Osobnost Ignáta Herrmanna a jeho tvorba

Na přelomu 19. a 20. století se situace na české literární scéně měnila. Starší generace byla na odchodu, přicházeli noví autoři, aby do tohoto kulturního odvětví vnesli vlastní názory a nové prvky v souladu s proměnami doby. Mezi touto „mladou krví“ se v 80. letech 19. století objevil Ignát Herrmann jako literát výrazně spjatý s pražským prostředím.

Ačkoli se Herrmann ve své tvorbě téměř výhradně věnoval pražskému prostředí, rodilým Pražanem nebyl. Narodil se roku 1854 v Horním Mlýně u Chotěboře ve východních Čechách. Když mu byly tři roky, přestěhovala se rodina z existenčních důvodů do Hradce Králové, rodného města obou rodičů. Na své vlastní rodiště si tedy Herrmann žádné vzpomínky nechoval, znal je pouze z vyprávění rodičů, a to nebylo příliš veselé. V Horním Mlýně mu při křtu nikdo nechtěl jít za kmotra, protože okolí rodiny se domnívalo, že Ignát, od malička neduživé dítě, měl zemřít místo o něco staršího milovaného a obdivovaného bratra, kterého všichni oplakávali. Tento fakt poznamenal Herrmannovo sebevědomí na celý život.

Ve vzpomínkách mu tedy místem mnohem milejším byl Hradec Králové, v němž prožil dětství. Již záhy se u něj začaly projevat sympatie k literatuře. Jistě jej ovlivnila práce jeho dědečka z matčiny strany, předního hradeckého tiskaře Jana Hostivíta Pospíšila, a prostředí jeho tiskárny, kde trávil spoustu času a doslova hltal množství publikací, které zde měl k dispozici. Dalo by se tedy říci, že ve společnosti knih přímo vyrůstal.

Zájem o literaturu se však neodrazil na jeho školním prospěchu. Školní neúspěchy byly důvodem, že místo na studia šel ve třinácti letech

do učení na kupecké řemeslo. V 70. letech přichází mladý Herrmann do české metropole, kde nad ním ochrannou ruku drží jeho starší bratr Emil, pobývající zde již několik let na studiích, a stává se i jeho prvním průvodcem městem. První tři léta v kupeckém krámě se však díky fyzickému a psychickému týráni ze strany mistra stávají pro mladého Ignáta trpkou zkušeností. S touto částí svého života se definitivně vypořádal až při psaní svého románu *U snědeného krámu*, jenž proto nese výrazné rysy autobiografie.

Po vyučení (r. 1871) začal pracovat jako pomocník v obchodě bratří Tučků na tehdejší Ferdinandově, dnes Národní třídě. Dostal se tak do prostředí mnohem příznivějšího, umožňujícího mu navíc setkávat se s řadou předních osobností tehdejšího pražského kulturního života, kteří do obchodu přicházeli buď jako zákazníci, nebo jako spolupracovníci majitelů. V rámci svého pracovního poměru měl také možnost cestovat a poznávat jiné kraje, a to nejen ty české. Velmi jej oslovila Paříž, nějaký čas uvažoval dokonce o dlouhodobém pobytu ve francouzské metropoli. Tento plán mu však překazila nemoc.

Kupecké řemeslo Herrmanna nenaplňovalo, toužil po práci žurnalistické a literární. Pomocnou ruku mu v tomto ohledu podal manžel jeho sestřenice, Jan Otta, do jehož nakladatelství Herrmann od bratří Tučků přešel. Byl to první krůček k vysněné dráze. Později prošel několika kancelářemi *Národních listů*, až v tomto periodiku v 90. letech 19. století zakotvil jako oficiální fejetonista a nedělní povídkář. (O této fázi Herrmannova života podrobněji viz kapitola Herrmann žurnalista.) V době

svého působení v *Národních listech* vytvořil Herrmann největší část své literární práce.

Herrmann byl vynikajícím pozorovatelem a toto nadání plně zúročil ve své literární tvorbě, při níž se soustředil především na běžný pražský život, který jej tolik oslovil. V popisech města a jeho obyvatel Herrmann navazoval na tvorbu jednoho z nejvýznamnějších pražských povídkářů - Jana Nerudy. Nahradil ho nejen na jeho místě žurnalisty (fejtonisty) v *Národních listech*, ale také jako literát, který popisoval běžný život hlavního města a snažil se zachytit realitu všedního dne pro své současníky i pro možné budoucí čtenáře. Herrmann si byl vědom toho, že řada věcí, které každý den při svých procházkách hlavním městem vídal, brzy zanikne, proto usiloval o zachycení „staropražského světského života“, který jej tak silně oslovil po příchodu do Prahy.

Jako žurnalista se Herrmann věnoval psaní soudniček a fejtonů, jeho další tvorbu představují črty a povídky z pražského prostředí, práci dovršují romány vycházející z autorových vnitřních potřeb a zkušeností či motivované společenskou poptávkou. Způsobem zobrazování okolního světa se Herrmann zařadil k realistické próze – zachycuje vše tak, jak to vidí, bez příkras, nerozlišuje mezi námětem „pěkným“ a „ošklivým“, mezi tím, co je oku příjemné, a tím, co by mu mělo zůstat skryto. Je objektivním realistou, čímž vlastně potvrzuje i profesi žurnalisty. Jako žánrový realista následuje linii Jana Nerudy.

V románech z přelomu 19. a 20. století, kterým se ve své práci budu věnovat především, se Herrmann zaměřil na postavy z pražských

měšťanských rodin, na běžné obyvatele tehdejší Prahy, žijící většinou v nových čtvrtích či na moderní a stále se rozvíjející periferii.

Herrmannovi při psaní nešlo (s výjimkou naturalistického románu *U snědeného krámu*) o hloubkovou psychologickou analýzu postav, ale o zachycení každodenního života velkoměsta a jeho obyvatel. Postavy jeho děl se v průběhu vyprávění nevyvíjejí, jejich charaktery nejsou ani jednoznačně černobílé. Hrdinové jsou blízcí reálným lidem, proto mezi nimi nenajdeme osoby pouze sympatické, či zas takové, které bychom mohli jednoznačně odsoudit.

Zmizelá Praha

Kniha *Zmizelá Praha* obsahuje soubor obrázků a fejetonů, vycházejících z Herrmannových vzpomínek na Prahu sedmdesátých let 19. století, jak ji poznal po svém příchodu. Je to pohled na město stále ještě poklidných časů, pohled na život jeho obyvatel, ať již v městském centru, či na periferii. Nabízí nám vhled do života města, které tepalo pravidelným rytmem, jemuž se podřizovali jeho obyvatelé. Právě na tuto pravidelnost se lidé spoléhali, neboť jim zaručovala trvání jejich vlastní existence v neměnném řádu. Herrmann se zaměřuje především na Nové Město pražské spolu s Podskalím, vzpomíná ale i na život na Starém Městě, zmiňuje se o pražských trzích, hospůdkách, hlavních ulicích i zapomenutých zákoutích, lidech různých řemesel a povolání. Několika svými příběhy přibližuje i tehdy běžné víkendové výlety za Prahu, „za bránu“, do oblasti dnešního Smíchova či na Letnou. Zmiňuje se o zábavách, kterým tehdejší Pražané holdovali, ale i o činnostech a řemeslech, u kterých má tušení, že je již brzy

nebude možné běžně pozorovat (práce ledařů a písařů na Vltavě apod.). Vše zachycuje s fotografickou přesností, ale také objektivností, nevybírání mezi „libivými“ a „méně hezkými“ náměty a lokalitami, zaznamenává vše tak, jak to vidí a slyší (neuhlazuje řeč ulice do lepší formy, ale zachycuje slang a žargon pražských ulic a zákoutí). Jeho snahou bylo zobrazit starý svět, neboť si uvědomoval, že záhy pravděpodobně zmizí a Praha vlivem technického pokroku zcela změní svou tvář. Obrázky a fejetony proto vane dech idyličnosti a zároveň nostalgie, kterou při vzpomínání autor zřejmě pociťoval. K psaní těchto vzpomínek na staré časy přistoupil Herrmann nejprve na přelomu 19. a 20. století, ve dvacátých letech se k nim znovu vrátil a souboru dal jednoduchý název *Před padesáti lety* (vyšly postupně v třicátých letech 20. století).

U snědeného krámu

Vrcholným dílem Herrmannovy literární činnosti se stal jeho jediný naturalistický román *U snědeného krámu*, který v letech 1883 - 1888 vycházel v nedělních přílohách Herrmannova vlastního periodika *Švanda dudák*, knižně byl vydán roku 1890. Jde o dílo z části autobiografické, neboť zobrazuje kupecké prostředí, v němž Herrmann vyrůstal, i těžký život kupeckých učedníků, kterým sám prošel. Herrmann román zřejmě promýšlel celá dlouhá léta, než jej přenesl na papír. Humorných situací bychom v něm našli jen málo – je to realisticko-naturalistická, spíše pesimistická próza, kritizující společnost za její necitelnost a bezohlednost ve vztahu k bezbranným či slabším a pasivnějším jedincům.

Hrdina Martin Žemla, trpící nejprve jako učeň u nelidského kupeckého mistra Rorejse, později jako nechtěný a podváděný manžel Pavliny, reprezentuje nešťastný osud osamělého člověka, který svou povahou, neschopnou se jakkoli bránit, vlastní naivitou, ale i vlivem bezohledného okolí, jež jej bezostyšně využívá, spěje neodvratně do záhuby a končí svůj život sebevraždou. Román je naplněn „...*hořkostí ztýraného, dušeného mládí, drásavým výkřikem protestu proti nejprimitivnější formě vykořisťování*...“¹

Stejně jako v jiných dílech i zde si Herrmann vystačil jen s několika postavami – kromě samotného Žemly jsou zde klíčovými postavami jeho snoubenka a později manželka, znuděná, chladná a lhostejná Pavlína, a její matka paní Šustrová, která svými intrikami vžene mladé lidi do manželství bez zájmu o to, zda půjde o spojení vhodné a žádoucí. Nezanedbatelnou postavou je vysloužilý rytmistr Kyllian, jenž se stane zprostředkovatelem sňatku a spolu s Šustrovými se výrazně přičiňuje o „vyjídání“ Žemlova krámu. Tyto tři postavy jsou bezprostředními strůjci tragédie, každá se nějak podílí na záhubě hlavního hrdiny, třebaže nepřímou. Jedinou postavou, která to s Martinem Žemlou myslí dobře, je jeho posluhovačka, stará Randová, jež od začátku tuší v celém dění cosi neblahého, osud svého zaměstnavatele však změnit nemůže. Je v románu jedinou kladnou postavou.

Osud hlavního hrdiny může čtenáři připadat jako jistá paralela s osudem pana Vorla z Nerudových Povídek malostranských. Neruda byl sice pro Herrmanna vzorem, ale tvrzení, že se jím v tomto případě nechal inspirovat, by nebylo úplně správné. Herrmannovi zřejmě při psaní šlo

¹ Krejčí, K.: *Kupecký román Ignáta Herrmanna*. In: I. Herrmann: U snědeného krámu. Československý spisovatel, Praha 1956, s. 526.

o to vypořádat se s vlastní minulostí, aby mohl jít dál, jak to v autorově monografii uvádí Karel Juda: „*Psal Žemlu už jako šťastný manžel a otec, ale trpkou minulost pohřbil definitivně až se Žemlou.*“² Příběh nešťastného kupce Žemly se odehrává na konci 19. století a Herrmann jej situoval do blízkosti někdejšího Dobyččího trhu do Václavské ulice a jejího bezprostředního okolí - na Moráň a ke klášteru Na Slovanech, hrdinové jsou tedy v přímém kontaktu s pražským Podskalím.

Otec Kondelík a ženich Vejvara

Asi nejznámějším Herrmannovým dílem (a v očích široké čtenářské veřejnosti nejtypičtějším) je román *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Postava Václava Kondelíka se spolu s postavami ostatních členů jeho rodiny zrodila v 80. letech 19. století pro pobavení čtenářů nedělní přílohy *Národních listů*. Ignát Herrmann tehdy vytvořil tři humoristické příběhy (vyšly v roce 1886) popisující smolařské výlety rodiny malíře pokojů Václava Kondelíka, které organizuje nápadník jeho dcery Pepičky, nadšený turista a sokol František Vejvara. Žánr humoresky byl v této době nejen v našich zemích, ale i v Evropě nesmírně oblíben, Herrmann jej tedy nevybral náhodně. Jak uvádí Dagmar Mocná ve své publikaci, humoreska „...*patřila po celé 19. století k čtenářsky nejoblíbenějším prozaickým žánrům*“³.

Ke třem příběhům o nešťastných výletech Herrmann později přidal i příhody o nevydařené benátské noci, o průběhu silvestrovského večera v Kondelíkově rodině a o nezdařeném tajném sokolském výletu. Pak jako by

² Juda, K.: *Ignát Herrmann*. Nakl. F. Topič, Praha 1934, s. 12.

³ Mocná, D.: *Případ Kondelík. (Epizoda z estetiky každodennosti)*. Karolinum, Praha 2002, s. 61.

na své hrdiny na nějaký čas zcela zapomněl a soustředil se na jinou práci. Vrátil se k nim až o devět let později, když roku 1896 začal pro *Národní listy* psát celý seriál o rodině Kondelíkově. Každou neděli překvapoval své čtenáře novou příhodou o usedlém malíři pokojů a trochu ztřeštěném úředníku Vejvarovi, svým postavám také začal dávat zřetelnější kontury a konkrétnější charakteristiku.

Příběhy, zachycující „...*humoristické pohledy do života »bodrých Pražanů« s typickým ovzduším pražských zábav a pražských domácností,*“⁴ vzbudily u čtenářů neobvyklé nadšení, Pražané nedělní vydání vždy netrpělivě očekávali, jeho náklad se týden od týdne prudce zvyšoval. Úspěch tak napomohl vzniku románu jako celku – byl knižně vydán roku 1898 a stal se bestsellerem. Román *Otec Kondelík a ženich Vejvara* tedy vznikl jako reakce na dobovou poptávku. Nese především prvky humoristické prózy a je situován do centra Nového Města pražského – do Ječné ulice. Druhým místem, které je pro děj románu důležité, je tehdejší ulice Čelakovského na Vinohradech, která se nacházela v blízkosti Nuselských schodů a dnešní Šafaříkovy ulice. Ačkoli to Herrmann přímo neuvádí, dá se odhadnout, že tak jako většina jeho příběhů i *Kondelík* se odehrává v posledních letech 19. století.

Tchán Kondelík a zeť Vejvara

Vlivem úspěchu románu o malíři pokojů vytvořil Herrmann o pár let později jeho pokračování – román *Tchán Kondelík a zeť Vejvara* (1906). V něm navázal na veselé příhody svých hrdinů, ale především na idylickou

⁴ Hýsek, M.: *Ignát Herrmann*. Nakl. F. Topič, Praha 1934, s. 77.

atmosféru, kterou s sebou příběh přináší. Motivem pokračování příběhu rodiny Kondelíkových je očekávaný přírůstek nejen do novomanželské domácnosti Vejvarových, ale nečekaně i do rodiny samotných manželů Kondelíkových. Románem se nese poklidná atmosféra kruhu „solidní“ měšťanské rodiny, která je tu a tam narušena vtipnou či nečekanou událostí. V příběhu se kromě čtyř hlavních postav, které čtenář zná již z prvního románu, objevuje ještě teta Katynka, již Herrmann přisoudil funkci rodinné rádkyně a vyjednačky. Lokalita, v níž se příběh odehrává, je stejná jako v románu předešlém.

Vdavky Nanynky Kulichovy

Posledním dílem, kterému ve své práci věnuji pozornost, je román *Vdavky Nanynky Kulichovy* (1918). Navazuje na styl románů předchozích, má však více sociální charakter - jemně poukazuje na negativní jevy soudobé společnosti, i když nepostrádá humoristické prvky. Společenská kritika je však v díle patrná a nelze ji opomíjet. I zde se setkáváme s pražskou měšťanskou rodinou a jejími trampotami kolem svatby dcery Nanynky, spolu s hrdiny se však přenášíme do poněkud jiné společnosti, než byli Kondelíkovi.

Rodina domovníka Kulicha patří na rozdíl od Kondelíkových k nižší sociální třídě a od toho se odvíjí jak jednání všech postav, tak i průběh svatebních příprav i vymezení životních priorit všech zúčastněných. Příběh je vystaven na kontrastu mezi životem rodiny chudého domovníka Kulicha a rodiny bohatých domácích pánů Myslíkovských a také bohatší domácnosti

paní Knedlhansové, sousedky Kulichových, jež se živě zajímá o jejich rodinné záležitosti.

Herrmann do tohoto svého románu začlenil i několik kratších povídek, které napsal dříve, a učinil je součástí uceleného příběhu – např. *Povídku o paní Angelině Knedlhansové* či *Námluvy páně Dundrovy*. Lokalitou, jíž si Herrmann pro tento příběh vybral, je část Nového Města pražského v bezprostřední blízkosti dnešního Karlova náměstí – centrem se stává Kateřinská ulice spolu s kostelem u Apolináře, na druhé straně je to ulice Lazarská, ale také vzdálené Loretánské náměstí na Hradčanech, které se stává domovem novomanželů Novákových.

Ignát Herrmann a Praha

Praha vstoupila do Herrmannova života teprve po příchodu do hlavního města v době jeho učňovských let, oslovila jej však natolik, že jí věnoval takřka celou svou literární tvorbu. Již od prvních okamžiků nasával její atmosféru a sledoval dění kolem sebe. Všiml si věcí a jevů, které běžnému pozorovateli unikají, navíc byl schopen si jednotlivá fakta dobře zapamatovat a později popsat ve svých soudničkách, fejetonech a povídkách. Jeho hlavní předností byl „...bystrý pozorovací talent, kterým dovedl vystihnout typické rysy svých postav a vdechnout jim život.“⁵ Nevyhýbal se dokonce ani choulostivým a tabuizovaným tématům, často svou tematikou a detailními popisy běžných dějů čtenáře šokoval – ať již popisy reality svatební noci, při níž vyděšená nevěsta utíká před manželem, nebo důrazem na stravování či různé tělesné pochody, jako připomíná Dagmar Mocná, když píše, že dobová kritika hodnotila detailní popisy slavnostních obědů a večeří u Kondelíků jako nezdravé přejídání, a dokládá, že Herrmannovo jméno bylo díky tomu „...fyzicky spjato s představou tuku“.⁶

Herrmannovou snahou bylo zachytit běžný život tehdejší Prahy, která procházela velkými urbanistickými změnami. Jejich důsledkem byla postupná změna životního stylu, zanikání některých městských lokalit i řemesel, která se ještě na konci 19. století v Praze běžně vyskytovala. Herrmann si uvědomovat, že má jednu z posledních možností pozorovat některé jevy, proto se jim věnoval a zaznamenával je.

⁵ Krejčí, K.: *Praha legend a skutečnosti*. Panorama, Praha 1981, s. 238.

⁶ Mocná, D.: *Případ Kondelík. (Epizoda z estetiky každodennosti)*. Karolinum, Praha 2002, s. 126.

Při výběru hrdinů pro své příběhy se soustředil převážně na tzv. maloměšťáka – typ člověka, který do Prahy přicházel nejčastěji z venkova, začínal od nuly a postupně se tvrdou prací propracovával k poměrně slušnému majetku, aby se tím stal váženým měšťanem se solidním zázemím. Byl to člověk, který „...*nelpí tak nehybně v začarovaném světě tradice a nepřekonatelné síly zvyku, nýbrž dovede se přizpůsobit době a jít drobnými krůčky, bez velkého rizika, k relativní prosperitě, jakou měšťanstvu připravovala nová éra.*“⁷

Herrmann tedy pozoroval nejen věci a dění kolem sebe, ale také chování a jednání lidí (umožňovala mu to jeho práce žurnalisty, zejména když přispíval do rubriky soudniček). Ačkoli sám po dlouhá léta bydlel na Václavském náměstí⁸, své příběhy lokalizuje zejména do prostoru Nového Města pražského – do okolí dnešního Karlova náměstí, ale také na živou, tepající periferii v jeho okolí – do Podskalí, či své hrdiny nechává obývat nově vznikající pražské čtvrti (Vinohrady), patrně proto, že tyto části Prahy, plné ruchu z horečnatého rozrůstání, stavby nových budov a zřizování parků, poskytovaly jeho tvorbě slibné zázemí a zároveň inspiraci.

Při hledání námětu se Herrmann nezaměřoval na specifické osobnosti, činnosti a oblasti lidského života, ale na obyčejné obyvatele Prahy, jejich každodenní rutinu, práci a zájmy. Herrmanna jako pražského literáta a jeho tvůrčí postupy výstižně vystihují a zároveň shrnují slova Miloslava Hýska, který uvádí, že „...*z dávné Prahy zajímalo Herrmanna všechno, nejvíce a*

⁷ Krejčí, K.: *Praha legend a skutečnosti*. Panorama, Praha 1981, s. 238.

⁸ srov. Kovářik, V.: *Literární toulky Prahou*. Albatros, Praha 1988, s. 174.

hlavně její přírodopis, pražský člověk a pražský život ve své všednosti a každodennost, ... kreslil typické pražské figurky, jak se s nimi setkával“.⁹

V předchozím období, kdy se věnovali, Hermannovi věnovali, by Praha
byla například v přírodopisném ústavu. Někdy se zaměřoval na jeho
dílo ve fyzikálních vědách.

Jak již bylo zmíněno, v roce 1877 opustil obchodní podnikání a stal se
žurnalistou a literárním pracovníkem. V roce 1878 se stal redaktorem a šéfredaktorem
také národního časopisu. V roce 1878 opustil obchodní podnikání a stal se
v národní věci. Jeho dílo věnoval své rodině. Pracoval zde v kanceláři,
přičemž v jeho ústavu i v redakci časopisu *Právo*. V té době začal
pod názvem *Právo* (číslo 1878, 12. října) vydávat své
práce. Byl redaktorem *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*,
Právo - a jeho dílo, už jako redaktor, získával své literární práce
zde. Jeho dílo, které tak jako více stránek, měl být pro setkávání
vlastního díla v Praze, přičemž byl redaktorem. V redakci zmíněného
časopisu získal členství v roce 1878, kdy časopis přelozil do rukou
redaktora *Právo* (číslo 1878, 12. října) vydával své literární práce
v roce 1878 (číslo 1878, 12. října) vydával své literární práce.

Ve věku 20 let, v roce 1878, opustil obchodní podnikání a stal se
žurnalistou a literárním pracovníkem. V roce 1878 se stal redaktorem a šéfredaktorem
také národního časopisu. V roce 1878 opustil obchodní podnikání a stal se
v národní věci. Jeho dílo věnoval své rodině. Pracoval zde v kanceláři,
přičemž v jeho ústavu i v redakci časopisu *Právo*. V té době začal
pod názvem *Právo* (číslo 1878, 12. října) vydávat své
práce. Byl redaktorem *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*,
Právo - a jeho dílo, už jako redaktor, získával své literární práce
zde. Jeho dílo, které tak jako více stránek, měl být pro setkávání
vlastního díla v Praze, přičemž byl redaktorem. V redakci zmíněného
časopisu získal členství v roce 1878, kdy časopis přelozil do rukou
redaktora *Právo* (číslo 1878, 12. října) vydával své literární práce
v roce 1878 (číslo 1878, 12. října) vydával své literární práce.

V roce 1878 se stal redaktorem a šéfredaktorem
také národního časopisu. V roce 1878 opustil obchodní podnikání a stal se
v národní věci. Jeho dílo věnoval své rodině. Pracoval zde v kanceláři,
přičemž v jeho ústavu i v redakci časopisu *Právo*. V té době začal
pod názvem *Právo* (číslo 1878, 12. října) vydávat své
práce. Byl redaktorem *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*, *Právo*,
Právo - a jeho dílo, už jako redaktor, získával své literární práce
zde. Jeho dílo, které tak jako více stránek, měl být pro setkávání
vlastního díla v Praze, přičemž byl redaktorem. V redakci zmíněného
časopisu získal členství v roce 1878, kdy časopis přelozil do rukou
redaktora *Právo* (číslo 1878, 12. října) vydával své literární práce
v roce 1878 (číslo 1878, 12. října) vydával své literární práce.

⁹ Hýsek, M.: *Ignát Herrmann*. Nakl. F. Topič, Praha 1934, s. 10.

Ignát Herrmann žurnalista

V předchozí kapitole jsme se věnovali Herrmanovu vztahu ku Praze a jeho souvislostem s Herrmannovou tvorbou. Nyní se zaměříme na jeho činnost žurnalistickou.

Jak již bylo řečeno na jiném místě, cestu od kupeckého pultu za stolec žurnalisty a literáta Herrmannovi usnadnily vedle jeho vytrvalosti a štěstí také rodinné vztahy – roku 1873 opustil obchod bratří Tučků a nastoupil v nakladatelství Jana Otty, manžela své sestřenice. Pracoval zde v kanceláři, působil však zároveň i v redakci časopisu *Paleček*. V té době začal pod různými pseudonymy (Josef Heřmánek, H. Hradecký ad.) rozesílat své příspěvky do redakcí *Humoristických listů*, *Obrazů života* a samozřejmě *Palečka* – v něm později, už jako redaktor, otiskoval své literární pokusy stále častěji. Postupně se mu tak stále více otevíraly možnosti pro setkávání s kulturním děním v Praze, odkud čerpal inspiraci. V redakci zmíněného periodika zůstal Herrmann až do r. 1878, kdy časopis přešel do majetku nakladatele Františka Borového. V závodě Jana Otty vyšla Herrmannovi v roce 1880 knižní prvotina *Z chudého kalamiáře*.

Po odchodu z redakce *Palečka* Herrmann nastoupil do advokátní kanceláře svého staršího bratra Emila, práce účetního a písaře jej však nemohla uspokojit. Nadále sice psal a vydával své příspěvky v několika časopisech, avšak jako právní laik, navíc bez středoškolského vzdělání, neměl v kanceláři naději na služební postup.

Roku 1881 se mu podařilo získat místo v administrativním oddělení *Národních listů*, předního českého žurnálu, v němž kromě jiných působil Jan

Neruda. V této době se také Herrmann oženil a doufal, že bude mít štěstí a brzy zasedne za žurnalistický stůl. Byl proto zklamán, když jej Julius Grégr po dvou letech zaměstnal pouze jako pokladníka. Aby se mohl literárně realizovat podle svých představ, založil Herrmann roku 1882 vlastní humoristický časopis *Švanda dudák*, v němž otiskoval práce vlastní i práce spřízněných literátů (J.Neruda, J.V.Sládek, O.S.Kostelecký ad.). Na pokračování v něm např. vycházel *Pan Melichar* i román *U snědeného krámu* – tedy příběhy na svou dobu poněkud „drsnějšího“ charakteru, s jejichž uveřejněním redaktoři jiných periodik váhali. *Švandu dudáka* roku 1887 pod svůj podnik převzal nakladatel František Topič, čímž jej finančně zabezpečil a Herrmann mohl jeho stránky plnit svými pracemi bez obav z krachu. Periodikum se stávalo stále oblíbenější, později do něj přispívala i mladší literární generace (A.Sova, J.Kvapil, K.M.Čapek-Chod, F.Gellner, E.Bass). Za první světové války časopis nevycházel, v poválečných letech ale byl obnoven. Poměry se však již v té době ubíraly jiným směrem a *Švanda dudák* době nestačil, proto roku 1930 definitivně zanikl.

Práce v pokladně *Národních listů* Herrmanna netěšila, proto po několika zamítnutých žádostech o přeložení na jiné místo podal výpověď. Julius Grégr jej však nakonec přece zaměstnal jako redaktora, a to v rubrice soudního zpravodajství na doporučení redaktora Viléma Erbena. Zprávy ze soudní síně se pro Herrmanna staly obživou až do roku 1892. Tato práce mu ovšem také přinesla obrovské množství námětů do budoucna – měl možnost poznat lidské charaktery a z části i jejich psychologii, poučil se o morálce společnosti. Roku 1884 mu *Národní listy* otiskly první fejeton,

ovšem pod pseudonymem. V rubrice „pod čarou“ se jeho příspěvky začaly objevovat stále častěji a později v ní Herrmann vystřídal Nerudu.

Od roku 1886 začal pravidelněji přispívat do nedělní přílohy *Národních listů* – šlo o příběhy zařazené později do souborů *Drobní lidé* a *Z pražských zákoutí* a prvně se objevily i literárně zpracované trampoty *Kondelíkovy*. Roku 1892 se pak Herrmann definitivně stal oficiálním nedělním povídkářem tohoto předního periodika a zůstal jím po řadu dalších let – během tohoto svého působení vytvořil většinu svých literárních děl a postupně je začal vydávat i knižně.

Společenský život pražský

Praha v 19. století žila mnohem intenzivnějším společenským životem než dnes. Podle situace a také podle počasí si její obyvatelé mohli zvolit dvě základní cesty za zábavou – buď vyhledat pobavení ve městě, nebo vyjít (vyjet) za jeho hradby. V rámci města chodili Pražané velmi rádi do pražských parků, besed, hostinců, na posezení se sousedy a známými, i do divadel a na plesy, jež byly vyvrcholením společenské sezóny. Návštěva těchto společenských událostí byla záležitostí společenské prestiže a módy, především to však byla možnost se zrekreovat od každodenní rutiny a také představit své děti veřejnosti.

Společenská setkání – „hon na ženichy“

Zvláště pro mladé dívky byly plesy a besedy, ale i návštěvy různých hostinců jedinou možností k seznámení se s potencionálními ženichy. Proto se na ně matky i dcery náležitě připravovaly. Před návštěvou plesu matky organizovaly a zajišťovaly vše potřebné, zatímco s otci rodiny se počítalo jako s doprovodem. Každá matka dospívajících dcer se chtě nechtě měnila v „lovkyni ženichů“. Možní nápadníci byli vybíráni mezi mladými kolegy otců rodin, často byli kandidáty ženitby také nájemníci, především v rodinách vdov s dospívajícími dcerami, které kvůli rodinné a především finanční situaci nemohly počítat s ženichy z vyšších a movitějších vrstev. Herrmann ve svých románech bez skrupulí ukazuje charakter takových „lovkyň ženichů“.

První postavou, kterou Herrmann takto vypočetil, je vdova Šustrová v románu *U snědeného krámu*. Jako matka mladé dcery hledá možné nápadníky prakticky všude, a když se setká s Martinem Žemlou, rozhodne se ho získat pro svou dceru, stůj co stůj. Charakteristický jak pro paní Šustrovou, tak pro celý román je fakt, že matka o svém záměru s mladým kupcem coby budoucím zetěm ani s nikým jiným nerozmlouvá, dokonce ani s Pavlínou, které se sňatek dotýká nejvíce. K několika rozhovorům, respektive sporům mezi matkou a dcerou, dojde teprve ve chvíli, kdy se Pavlína vůči Žemlovi nechová tak, jak si vdova Šustrová představuje.

Aniž by si to sama přímo uvědomovala, sňatkem paní Šustrová nezajišťuje spokojenou budoucnost Martinovi a Pavlíně, ale především sobě samé. Dcera pro ni není cílem snažení, ale pouhým nástrojem; jejím prostřednictvím si Šustrová zařizuje pokojné stáří. Herrmann postavě paní Šustrové přesto v rámci románu překvapivě umožnil alespoň částečnou charakterovou očistu – po té, co zjistí, jaký je pravý stav manželského soužití Martina a Pavlíny, je tímto faktem hluboce zasažena a sražena, cítí i jisté výčitky. To však již nemůže na situaci vůbec nic změnit a autor její postavě nedává prostor k projevení lítosti.

Podobnou „lovkyni ženichů“, avšak v mnohem veselejší podobě, představuje v *Otcí Kondelíkovi a ženichu Vejvarovi* a v na něj navazujícím *Tchámě Kondelíkovi a zeti Vejvarovi* kurážná a tvrdohlavá vdova Muknšnáblova, jež málem zhatí svatbu Františka Vejvary a Pepičky Kondelíkové, později se však stává téměř kladnou postavou, která rodině Kondelíkových i Vejvarových pomůže ve chvíli, kdy by se toho ani oni ani čtenář nenadáli. Herrmannův text nám v tomto případě může opět posloužit

jako příklad výstižné charakteristiky matky-„lovkyně“, tentokrát z pohledu úředníka Vejvary: „Trvalo to tři roky, než jsem vypožoroval, jak věci stojí, a pak jsem se arci odstěhoval. Ta pani vězi, abych tak řekl, v poutech utkvělé domněnky, že každý člověk, který je u ni na bytě – podotýkám, že to byl pokoj se zvláštním vchodem! – že je ji osudem poslán, aby pojal její dceru za manželku. ... Nejsem první, který se stávám obětí její utkvělé domněnky. Ještě nikdo ji neunikl po dobrém.“¹⁰

Ve snaze provdat dceru jde vdova Muknšnáblová dokonce tak daleko, že toleruje i její intimní předmanželské styky s budoucím manželem a v rozporu s tehdejšími mravy je považuje za zcela přiměřené a přípustné: „Docela v pořádku to bylo, vašnosto. Jo, pan Pajtlšmid! Ten se vyzná! ... on má hrozně rád děti! Proto pořád otaloval. A potom jednou mi řekl: Vědí, mutr, oženit se a nemít rodinu – raději nic. Pak sedí žena jenom na muži. A tak on jako chtěl mít jistotu.“¹¹

Ve *Vdavkách Nanyňky Kulichovy* vystupuje v podobné roli vdova Angelína Knedlhansová, která si jako ženicha pro svou nejmladší a dosud neprovdanou dceru Albínku vybrala, stejně jako paní Muknšnáblová, také mladého muže, který je v její domácnosti „na bytě“. Snaha provdat dcery určuje chod domácnosti i u domácích pánů Myslíkovských, i když nikoli v takové míře, jako u Knedlhansové.

¹⁰ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 254.

¹¹ Herrmann, I.: *Tchán Kondelík a zet Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1994, s. 316-317.

Plesy jako příležitost k představení potomků veřejnosti

Plesy a bály patřily mezi nejoblíbenější společenské akce, jelikož účastníkům skýtaly přiměřenou společenskou zábavu, ale také možnost setkávat se s větším množstvím známých i neznámých lidí a přesvědčit se o jejich společenském vystupování i pověsti. V Praze byly významné zejména plesy na Žofinském ostrově, oblíbený a vyhlášený byl také Kaskův sál – ten si jako kulisu některých scén ve svých románech o Kondelíkovi vybral Herrmann. Sál se nacházel v Měšťanské besedě v dnešní Vladislavské ulici.

Hlavní funkci plesů, popsanou už výše, potvrzuje Vladimír Kovářik: „...*takový bál byl vlastně přehlídkou měšťanských dcerek na vdávání a odborným odhadem možných ženichů.*“¹² Ve snaze najít dcerám co nejlepšího ženicha se matky stávaly zejména na společenských akcích přímo rivalkami. Paní Kondelíková představuje typ takové snaživé matky, která svou dceru na ples velmi pečlivě připravuje, aby se tam co nejlépe představila veřejnosti a měla ve značné konkurenci co nejlepší vyhlídky. Ženy si daly záležet na každém detailu, nejen plesové šaty a účes, ale i obuv či punčochy mohly fatálně ovlivnit dívčin další život (jakkoli to z dnešního pohledu může znít podivně). Všechny „gardedámy“ pak s největší ostražitostí sledovaly, která dívka je nejčastěji v kole a o kterou naopak není mezi tanečníky zájem. Jejich snahou pochopitelně bylo, aby jejich dcera měla taneční pořádek plně obsazený.

Zatímco se ženy starají o taneční parket a vyhlížejí možné nápadníky, muži-otcové se uchylují do ústraní besedních salónek, kde tráví čas

¹² Kovářik, V.: *Literární toulky Prahou*. Albatros, Praha 1988, s. 199.

v družném hovoru, dokud se ženy nenabaží tanečního reje a nevyzvou je k odchodu. Lze asi namítnout – cožpak by nebylo jednodušší nechat muže jejich osudu rovnou a k výpravě na ples je nenutit? To ovšem v této době nebylo možné. Každá slušná měšťanská dívka chodila do společnosti v doprovodu matky, matka a vdaná žena zas, pokud nebyla vdovou, nemohla jít bez manžela. Slova matky Kondelíkové určená manželovi to velmi dobře vystihují: „*To by bylo pěkné, abychom šly bez tebe, bez otce, dvě ženské ... my bychom se také neztratily; ale cožpak slušnost, co, na to nemyslíš! My samy s mladým mužem, bez otce, bez hlavy rodiny!*”¹³ Ze stejného důvodu se museli Pepiččini rodiče účastnit i všech výletů vymyšlených Františkem Vejvarou. Vycházky a posezení v Besedě byly pro mladý zamilovaný pár jedinou příležitostí k setkání, vše se však muselo odehrávat pod dozorem rodičů. Však si také mistr Kondelík mnohdy povzdechl, že musí obětovat svůj klid a pohodlí blahu dcery, naštěstí jen jediné.

Měšťanská beseda

Jedinými společenskými akcemi, kterých se aktivně účastnili všichni členové rodiny bez rozdílu a kdy se nerozlišovalo mezi postavením muže a ženy, byly návštěvy Besed, divadelních a ochotnických představení a podobné události. V životě člověka 19. století to byly jedny z nejdůležitějších společenských akcí, jelikož Besedy nebyly jen místem setkání s přáteli. Probíraly se zde palčivé otázky národní, politické, hospodářské a kulturní. Ochotnická představení měla vždy úkol vzdělávací, na setkáních se s oblibou deklamovalo a zpívalo.

¹³ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 95.

Mezi nejvýznamnější pražské měšťanské spolky-besedy patřila Měšťanská beseda. Byla založena roku 1845 z podnětu pátera Jana Arnolda. Přinášela Pražanům možnost zábavy na společenských setkáních, také se však stávala místem pravidelných setkání měšťanů, kteří mohli mezi sebou diskutovat o politických a národních otázkách a potížích, měla tedy hlavně funkci sdružovací. Při společenských akcích se kromě běžného debatování poslouchala hudba, deklamovalo se a tančilo. Dá se říci, že besedy obecně (nejen Měšťanská beseda) nahradily funkci středověkých cechů, které v novověku postupně zanikly.

Již velice záhy po vzniku Besedy se její členství stalo módní záležitostí a ve vyšší společnosti takřka společenskou nutností. Pražané rádi putovali do sídla Besedy, které se nacházelo nejprve ve Voršilské ulici, později Beseda přesídlila do domu U Růže v Kolovratské ulici (dnes dům Černá růže Na Příkopě), až si nakonec roku 1870 postavila vlastní palác ve Vladislavské ulici. V této budově byly pro besední potřeby vybudovány hostinské místnosti a společenský sál, sídlila zde také proslulá Kaskova taneční škola (ta se v *Otci Kondelikovi a ženichu Vejvarovi* stává místem prvního setkání Vejvary s Pepičkou).

Měšťanská beseda nebyla jediným fungujícím spolkem svého druhu. Podobnou zábavní náplň poskytovaly Umělecká beseda, Malostranská beseda další.

Beseda „podomácku“

Obdobou oblíbených společenských besed, ovšem v menším, komorním, až domácí měřítku, byly domácí dýchánky. Šlo o druh společenské zábavy určený zejména mladým lidem. Na dýchánek byly zvány mladé dívky z příbuzenstva či ze známých rodin, k nim byl pozván příslušný počet mladíků - studentů, úředníků, známých, aby mohli společně strávit příjemné chvíle u stolu. Mládež určovala celý tón večera, rodiče se stávali pouze pozorovateli, kteří dohlíželi na to, aby vše probíhalo, jak se patří. Na dýcháncích se tančilo, deklamovalo, hrála se různá komorní představení a společenské hry, provozovala se hudba. Hospodyně obvykle nabídla hostům kávu či čaj, na stůl postavila čerstvě upečenou bábovku, případně bylo návštěvě nabídnuto něco malého „na vidličku“. Pak už se zábava rozproudila naplno, část mladých lidí se chopila hudebních nástrojů a mohlo se začít tančit. Pohled na takový čajový dýchánek nám Herrmann nabízí v románu *Vdavky Nanyňky Kulichovy* v podobě večírku na rozloučenou se svobodou, kam se spolu s nastávajícími snoubenci Nanyňkou a Jindřichem přijdou se svobodným stavem rozloučit jejich přátelé a mladí obyvatelé nájemního domu Myslíkovských.

Hospůdky – mužské útočiště i společenská zábava

K pravidelné zábavě (nejen) mužů patřily také návštěvy zastřešených i zahradních hospůdek, kabaretů a besed. Ve *Zmizelé Praze* věnuje Herrmann celý jeden obrázek pražským pivovarům, vyjmenovává hostince i místa, kde se vařilo pivo, a náležitě je lokalizuje. Dozvíme se například, do kterých hospůdek chodili obyvatelé Nového Města v okolí Ferdinandovy (dnešní

Národní) třídy, Václavského náměstí, Karlova náměstí a jiných míst. Herrmann zmiňuje pivovary vyhlášené i ty méně známé, jejich soudobé, ale i dřívější názvy, pravděpodobně proto, aby se na ně nezapomnělo. S některými z těchto podniků se rovněž setkáváme v jeho románech.

Matka a dcera Šustrovy chodí navečer společně s Žemlou do zahrady Na Slovanech do hostince k Šárymu, kde návštěvníky vítala nejen sklenice chutného zlatavého moku, ale také příjemná hudba. Žemla sám si občas zajde na oběd do hospody U Palmů na Dobyčím trhu (Karlově náměstí), každý den mu posluhovačka Randová nosí snídani a oběd od Šálků, od Virlů nebo z jiného hostince na někdejší Dobyčím trhu.

Otec Kondelík chodí pravidelně v neděli odpoledne za sousedy na víno, k večeru si rád zajde na půllitr piva. S rodinou i Vejvarou občas navštíví pivovar U svatého Tomáše na Malé Straně či jiné pohostinské zařízení.

Otec Kulich je podobného ražení jako Kondelík, několik večerů týdně také rád tráví v zahradních hostincích či zastřešených místnostech, kde se nachází poklidná pánská společnost, točí se tam dobré pivo a voní tabák, případně se hrají karty. Pro muže je posezení v takové společnosti vždy radost a svátek, nelze se tedy divit, že návštěva hostince v doprovodu rodiny či nastávajícího zetě je chápána jako něco mimořádného.

Je tomu tak i v případě, když před svatbou vyzve k návštěvě blízkého hostince U Čejků domovník Kulich celou rodinu i s ženichem Jindřichem Novákem (pro ženy jde o zcela mimořádnou událost, jelikož do těchto míst nechodí takřka vůbec). Návštěva hostince je jakýmsi rituálem, kdy budoucí tchán oficiálně ve společnosti představuje a přijímá budoucího zetě. Tímto

aktem se opětovně stvrzuje zasnoubení mladých lidí a ženich je definitivně přijat za člena rodiny. Kulichovy návštěvy hostinců mají nakonec i velmi kladné vyústění – při jedné návštěvě zahradní restaurace U Fáfů v Myslíkově ulici se zde nečekaně setká s domácím pánem Myslíkovským a toto setkání nad pivem významně přispěje ke zlepšení vzájemných vztahů mezi oběma muži i jejich rodinami. Potvrzuje se tím fakt, že návštěvy hostinců, restaurací a pivovarů skutečně byly společenskou záležitostí a mnohdy se zde navazovaly nové známosti i trvalé přátelské vztahy.

Divadlo – kulturní vyžití

Prahlo-li Pražanovo srdce po kultuře, měl možnost navštívit některé z divadel. Divadlo Národní či dříve Prozatímní a Nosticovo nebyla jediná, která poskytovala kulturní vyžití, pro běžné Pražany byly mnohem příjemnější a dostupnější arény a varieté.

Počátky tohoto nového typu divadelní zábavy oznamovala v roce 1859 stavba Novoměstského divadla zhruba v místě, kde dnes stojí Státní opera. Šlo o obrovskou budovu tvaru podkovy (poloviční rotundy), jež mohla pojmut až čtyři tisíce diváků.¹⁴ Oproti původnímu předpokladu, že jde o záležitost krátkodobou, divadlo plnilo svou funkci až do 80. let 19. století. Po Novoměstském divadle pak přicházely klasické arény, které vznikaly nejprve jako provizorní divadelní „ohrady“ bez střechy, jen pro potřebu zábavy pod širým nebem. S rostoucím zájmem publika však jejich technická kvalita stoupala a brzy připomínaly klasická divadla, jen materiál použitý

¹⁴ srov. Vošahlíková, P.: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Svoboda, Praha 1996, s. 235; též Branald, A.: *Pražské promenády.* Mladá fronta, Praha 2000, s. 63-64.

na jejich stavbu nebyl tak nákladný (zpravidla to byly jednoduché dřevěné stavby).

První arény vznikaly na vinohradských loukách za městskými hradbami, mezi oblíbené patřila Aréna Na hradbách za Koňskou branou (tento vstup do města se nacházel na horním konci dnešního Václavského náměstí), můžeme sem zařadit Nové české divadlo za Žitnou branou a Arénu ve Pštrosce, o jejíž stavbu se zasloužil nezámožný šlechtic Pavel Švanda ze Semčic a které se proto říkalo Švandova Pštroska. Na dobu arén vzpomíná i Adolf Branald, který díky svým rodičům-hercům řadu z nich poznal z vlastní zkušenosti: „*Do povědomí lidu vstupovaly jako stará Pštroska, potom Švandova Pštroska, aréna v Kravině, Komotovka, aréna na hradbách, mezinárodní Teatro Salone Italiano, krátce též Averino, Nové české divadlo a tak dále, až k té poslední a nejvzdálenější, láskyplně zvané Pištěkárna.*“¹⁵ Další velmi známá aréna stála na Smíchově, zhruba v místě dnešního justičního paláce na náměstí Kinských a zbudoval ji rovněž Pavel Švanda ze Semčic. Dodnes máme po tomto muži, který svůj život zasvětil divadlu, památku v názvu jedné z přilehlých ulic a především v názvu divadla na Smíchově, které je též jeho dílem.

Divadla, arény a podobné kulturní podniky byly mezi Pražany nesmírně oblíbené, o čemž mimo jiné svědčí, že jich v Praze fungovala celá řada a na nedostatek publika si zpravidla nestěžovaly.

¹⁵ Branald, A.: *Pražské promenády*. Mladá fronta, Praha 2000, s. 64.

Putování po pražském korzu

Praha si do počátku 20. století uchovala jednu ze svých starodávných zvyklostí z dob, kdy ještě nebyla velkoměstem. V té době bylo zvykem, že se měšťané scházeli na rynku, aby ve volných chvílích rokovali. Tato tradice se ve městech později transformovala do tzv. „korzování“, tedy každodenní procházky po městském korzu. České korzo se v Praze nacházelo na Ferdinandově (dnešní Národní) třídě – táhlo se od mostu vedoucího přes Vltavu na Malou Stranu (dnes Legii) k dnešnímu Jungmannovu náměstí (popř. k Perlové ulici). V tomto prostoru se lidé procházeli tam a zpět, často ve velmi hustých zástupech, vždy v přesně určenou denní dobu – mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou dopolední a šestou a sedmou hodinou večerní. Atmosféru korza i jeho účel nám ve svých vzpomínkách zachytil Antonín Novotný: „...nepřijít bylo pro člověka na sebe držícího a něco si o sobě myslícího prostě nemožné. Mezi vytýčenými body pohybovaly se proti sobě dva proudy natlačeného lidu, chodící volným krokem ... zato u málo záviděnihodné natlačenosti. Ji šli vedle sebe lidé známi a neznámi, spolu se bavící a také němi, stále sem – tam, sem – tam, bez přestávky a po celou hodinu. ...Krom procházky korzo skutečně nemělo smyslu, leda pro toho, kdo hledal známého.“¹⁶

Hranici korza, zejména u Perlové ulice, návštěvníci nikdy nepřekračovali, a to z prostého důvodu - na dnešním Můstku začínalo korzo německé a podle zásad tehdejšího společenského života (a vlivem vzájemných antipatií českých a německých obyvatel Prahy) se návštěvníci obou korz navzájem nemísili. Pro pražskou elitu (společenskou i kulturní) i

¹⁶ Novotný, A.: *O mládí téměř staropražském*. Nakl. Bystrov & synové, Praha 2000, s. 15-16.

pro ostatní obyvatele hlavního města, kteří měli zájem se „ukázat na veřejnosti“, bylo běžné, že si procházku na korze pravidelně dopřávali, aby se zde setkali s přáteli, předvedli své ratolesti či prostě jen spatřili významné osobnosti, aby se o nich něco dozvěděli.

Přeplněnost, rušnost, ale možná i „zastaralost“ korza na Ferdinandově třídě později vedla k tomu, že někteří obyvatelé města, zejména z řad intelektuálů, si ke svým procházkám vybrali místo jiné, a tím prakticky vytvořili druhé pražské korzo. Nacházelo se na nábřeží – dnes Smetanově – mezi kavárnou Slávií a restaurací Bellevue. Bylo mnohem klidnější a složení jeho návštěvníků bylo poněkud odlišné od toho na „Ferdinandce“. Antonín Novotný vzpomíná, že se zde rádi procházeli např. bratři Čapkové, J. V. Myslbek či představitelé nejvyšších vědeckých kruhů z různých oborů.¹⁷

Pražská zeleň – procházky v pražských sadech a parcích

Pokud Pražané nemohli nebo nechtěli opustit město, a přesto měli potřebu osvěžit se vycházkou do přírody, mohli zavítat do některého z městských parků. Zvláště v neděli bylo zvykem, že celé rodiny vyrážely na menší procházku. K uspokojení jejich potřeb sloužila v metropoli v první řadě Stromovka – celá léta nejoblíbenější a nejnavštěvovanější pražský park. Oblíbené byly i v té době (80. léta 19. století) i nově vybudované Chotkovy sady, Petřín či Kinského zahrada. Vyhlášená byla zahrada Kanálka zaniklá v důsledku zástavby podél dnešní Vinohradské třídy; jejím pozůstatkem jsou dnešní Riegrovy sady. Poblíž Kanálky se nacházely Wimmerovy sady; dnes tam zůstaly jen Havlíčkovy sady u Groebovy vily. Sem a do dalších zahrad a

¹⁷ srov. Novotný, A.: *O mládí téměř staropražském*. Nakl. Bystrov & synové, Praha 2000, s. 42-44.

parků Pražané o víkendech vyráželi, aby se zrekreovali, potkali někoho známého, popřípadě se s někým žádaným seznámili. V zahradách a parcích se pochopitelně nacházela různá pohostinská zařízení, v nichž se mohli unavení výletníci osvěžit pitím i jídlem.

Spolkový život pražský

Důležitým krokem k účasti na společenském životě bylo členství v nějakém měšťanském spolku. Těch existovalo hned několik typů – čtenářské, pěvecké, náboženské, cechovní, osvětové, studentské, podpůrné, hasičské a sportovní. Právě poslední dva jmenované typy byly v druhé polovině 19. století nejvíce oblíbené. Být dobrovolným hasičem byla záležitost společenské prestiže a téměř všichni mladí muži v té době byli členy oblíbeného Sokola. Spolky se velmi rychle rozrůstaly a ve své orientaci se vyhraňovaly.

Sokol

Sokolský spolek patřil již od svých začátků k nejvýznamnějším a těšil se ohromné popularitě. Proto se mu budeme věnovat podrobněji. Svou historii začal Sokol psát roku 1862, kdy byl oficiálně ustanoven za účasti tehdejší české vlastenecké elity. Vznik spolku iniciovali dva muži, kteří jsou za tento počín dodnes obdivováni a oceňováni. Byli jimi dr. Miroslav Tyrš a Jindřich Fügner. Nejprve spolek existoval pod názvem Tělocvičná jednota pražská, pak byl přejmenován na Sokol Pražský, dnes bychom jej v oficiálních seznamech hledali pod pojmenováním Česká obec sokolská.

V dobách rakouského císařství získával Sokol stále více příznivců, stal se jedním ze symbolů českého vlasteneckého života. Za první světové války se významně podílel na vzniku československých legií. Zlatý věk prožíval Sokol v éře první republiky, kdy mezi jeho členy patřily i nevýznamnější politické osobnosti státu a jeho aktivity byly výrazně podporovány. Činnost spolku byla však v jeho dějinách několikrát přerušena. Poprvé ve válečném roce 1915, podruhé činnost zastavili nacisté roku 1941, naposledy jej zrušili komunisté tři roky po skončení 2. světové války. Teprve roku 1990 došlo k jeho opětovnému obnovení, i když již nikoli v takovém rozsahu jako kdysi.

Sokol byl první tělocvičnou organizací na území Rakouska–Uherska. Svým členům nabízel řadu přitažlivých aktivit – členové si zocelovali svá těla v různých sportovních odvětvích (gymnastika, vzpírání), ale i pěšími pochody. Vrcholné sokolské akce – všesokolské slety – patřily k nejoblíbenějším společenským událostem i u té části veřejnosti, která nepatřila k aktivním členům. Vždy, když se pořádalo sokolské setkání či výlet, doprovázeli krojované muže další výletníci. Setkání sokolů za městem se stávalo možností k příjemnému posezení s veselou, většinou mladou společností. Herrmann se ve svých románech zmiňuje nejen o sportovní činnosti spolku, ale i o dalších formách sokolské zábavy, totiž o sokolských plesech zvaných „šibřinky“. Byly to maškarní bály, pokaždé jinak tematicky zaměřené a nesmírně oblíbené.

Herrmannovi románoví hrdinové jsou dětmi své doby, proto i oni reagují na existenci různých měšťanských spolků a zaujímají k nim vlastní postoj.

Martin Žemla ve svých kupeckých začátcích uvažuje o členství v nějakém spolku, jelikož si uvědomuje, že to je jednak otázkou módy, jednak že mu to jako kupci v očích zákazníků prospěje, navíc se v rámci spolku mohl seznámit s mnohými rodinami a mladými dívkami, mezi nimiž by si časem mohl najít nevěstu: „*Pak také vstoupí do některého slušného spolku, do Měšťanské besedy snad, přijmou-li ho. Slychal, že se tam scházejí měšťané s rodinami, nejlepší pražské rodiny, nejhezčí děvčata – i takováto společnost Žemlovi dosud scházela.*¹⁸ Nakonec však k takovému kroku nenajde dostatek času.

Vejvara je členem spolku s názvem Karafiáty. Díky němu se na plese v Kaskově taneční škole (v Měšťanské besedě) setká s Pepičkou. V románu *Otec Kondelík a ženich Vejvara* využil Herrmann sokolských aktivit k rozehrání všech výletních příběhů, které původně vznikly jako první příhody rodiny Václava Kondelíka. Sokolskou myšlenku v sobě nesou i ostatní akce pořádané Vejvarou a Kondelíkovými společně. Herrmann ukazuje, nakolik členství ve spolku typu Sokola formovalo myšlení i chování lidí a také to, jak bylo členství v různých spolcích jednotlivými generacemi chápáno.

¹⁸ Herrmann, I.: *U snědeného krámu*. Československý spisovatel, Praha 1956, s. 141.

„Za bránu“ aneb Mimopražská vyražení

Stejně jako dnešní obyvatelé Prahy a jiných větších měst touží alespoň občas opustit prašné a rušné městské ulice, tak i lidé v 19. století se rádi o nedělích vydávali za povyražením a zábavou za městské hradby. Za Prahou se nacházelo množství oblíbených míst, která měšťané vyhledávali – parky, rokle a vesnice s malebnými zahradními hospůdkami a příjemnou společností. Výlet dnešního Pražana ovšem nelze srovnávat s výletem jeho předchůdce v 19. století. Měšťan tehdy neměl takové dopravní možnosti, jaké máme dnes, a také se na výlet mnohem pečlivěji připravoval, neboť to pro něj byla událost, která se značně vymykala každodennímu stereotypu.

Výletem za hlavní město se strávil prakticky celý den, neboť doprava byla pomalejší než dnes. Proto bylo také nutné připravit se na všechny eventuality počasí a mít s sebou dostatek jídla. František Vejvara je názornou ukázkou pečlivě vybaveného výletníka, chystajícího se na noční sokolský výlet: *„Přes jedno rameno visel mu pléd, přes druhé dalekohled v pouzdře, na levém boku klátila se na řemeně kožená brašna „oficírka“, nabitá jak jelito. Bůhví co všechno Vejvara nesl na výlet. Kromě toho na pravém boku visela pod každou sokolskou opletená láhev a za pasem měl několik „jenerálštábek“. Zkrátka, byl ověšen a prostrkán rekvizitami cestovními jako vánoční stromek hračkami.“*¹⁹

Stejně tak se Vejvara chystal na odpolední výlet vlakem do Černošic: *„Měl na jedné kyčli pléd na řemeni, na druhé straně klátilo se mu na lesklém řemínku pouzdro s dalekohledem a na třetím řemeni visela povědomá polní*

¹⁵ Herrmann, I.: *Otec Kondelik a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 71-72.

lahvice, opletená a koží obšitá, tentokráte s vínem. Všecky kapsy kabátu byly nabubřeny. V jedné byla zásoba doutníků, ve druhé nějaká kniha – snad básně pro Pepičku, až někde na drnu usednou – kdož ví, co bylo v té! Pan Vejvara byl vypraven, jako by chtěl jít za doktorem Holubem do Afriky.”²⁰

Starší a na pohodlí zvyklý Kondelík reprezentuje jiný typ pražského výletníka. Tento usedlý a robustní muž touží po jistotě a klidu domova, jenž mu poskytuje útočiště a je mu oázou pohody v každodenním kolotoči práce na stavbách. Neděle je pro něj dnem klidu a odpočinku, proto jeho představu o výletě splňuje nenáročná procházka po Novém Městě a jeho nejbližším okolí spojená s návštěvou známých hospod, kde si může posedět u půllitru zlatavého moku.

Pro většinu měšťanů představovaly výlety příjemné vytržení z každodenní všednosti. Každá taková akce zpravidla končila v některé z četných vesnických hospůdek v okolí hlavního města, které se díky tomu velmi rozmáhaly. Víkendy byly nejen chvílemi odpočinku, ale také chvílemi rodinné zábavy a účasti na společenském dění.

Další pražské zábavy

Z Herrmannových románů můžeme vyvodit i další způsoby, jak si pražští měšťané zpestřovali jednotvárnost velkoměstského života. Pořádali pěší výlety do přírody za Prahu (Šárka, Hvězda, Bubeneč se Stromovkou a Císařským mlýnem, Roztoky), nechali se trochu povozit v kočárech, na parničcích a loďkách mohli doplout do Chuchle, na Zbraslav či do Štěchovic, přívozem bylo možno se pohodlně dostat do Tróje, pramice

²⁰ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 107.

pražské výletníky dopravila z okraje Podskalí pod Vyšehradem do Podolí „...na smažené grundle čili mřínky“²¹ Oblíbeným „povyražením“ se také stávaly náboženské poutě do okrajových částí Prahy či kousek za její hranice (Břevnov). Nesmíme zapomenout ani na poutě nejoblíbenější – matějskou a zejména josefskou, které se v Praze těšily veliké oblibě. V době jejich konání se Praha naplnila mnoha podivnými zvuky a vzrušenou atmosférou. Na ulicích se začaly objevovat pouliční prodejci všelijakého zboží sloužícího ke hrám a povyražení, což lákalo nejen děti, ale i dospělé.

Koncem 19. století se objevuje i další, nový druh zábavy - přijíždějí první kočovné atrakce, cirkusy a zábavné vozy s různorodou cizokrajnou zvířenou, anatomická muzea apod. Usídlily se zpravidla na nynějším Havlíčkově náměstí, ale také na náměstí Karlově před Novoměstskou radnicí, na dnešním náměstí Republiky a na dalších místech. Měšťany bavila podívaná na strašidelná představení, exotická zvířata (těmi pro ně byla všechna, která nebyla ve městech běžně k vidění) a různé „zázračné“ věci, na silné zápasníky a krásné tanečnice. Tyto zábavné atrakce Herrmann zachytil zejména v souboru *Zmizelá Praha*, do svých románů je nezakomponoval. Jejich hrdiny nechal absolvovat procházky po parcích, výlety do přírody za Prahu a vycházky na pivo či víno do pražských hospůdek.

Možnosti společenského života pražského byly v době, které je práce věnována, velmi pestré a záleželo jen a jen na obyvatelích města, kterému druhu zábavy dají přednost.

²¹ Herrmann, I.: *Zmizelá Praha*. Československý spisovatel, Praha 1980, s. 271.

Měšťanská domácnost – uzavřený prostor

V literatuře 19. století zabývající se městským prostředím byli povětšinou zobrazováni lidé nějakým způsobem svázaní s místem svého narození či pobytu, lpící na starém světě plném tradic a jistoty, jak je tomu například v Povídkách malostranských Jana Nerudy. Ignát Herrmann, Nerudův následovník, zobrazuje jiné typy lidí: měšťany žijící již nikoli v nejstarších částech města, ale především na Novém Městě pražském, v jeho okolí či na tehdejší periferii (Podskalí). To byla místa, jež se s pádem městských hradeb rychle měnila. Jejich obyvatelé byli ovlivněni průmyslovým rozvojem, náleželi k chudší společenské vrstvě a snažili se co nejlépe využívat možností zajistit si lepší živobytí. Herrmann věnuje pozornost i příslušníkům prosperující drobné buržoazie, pomalu, ale jistě stoupajícím po společenském žebříčku v rychle se rozvíjejícím moderním velkoměstě. Nesvazují je tradice, přizpůsobují se zrychlujícímu se tepu města. Jsou to prostí lidé, kteří poctivou a tvrdou prací získávají společenskou prestiž a zakládají tak novou společenskou vrstvu. Nejde o žádné zvláštní typy, ale o obyčejné všední lidi s charakterovými vlastnostmi nevymykajícími se dobovému průměru.

Život ve městě a na periferii

Zrychlující se životní styl rodičího se velkoměsta a s ním spojené zanikání starobylého způsobu života jsou zobrazeny v souboru *Zmizelá Praha*. Herrmannovi v nich nejde o konkrétní hrdiny a jejich příběhy, ale vzpomíná na pražské ulice a jejich obyvatele, na jejich způsob života i

získávání živobytí. Uchovává svědectví o vzhledu pražských ulic, domů a trhů, o tom, s kým a s čím bylo možné se na ulici setkat a s čím bylo také nutné počítat, jak fungovaly pražské domácnosti a jejich zásobování. Vzpomíná na doby, kdy bylo na ulici běžným jevem štípání a řezání dříví: *„Tehdy hlavně z těchto podskalských ohrad ...rozvázelo se polenové dříví na velikých vozech po Praze. A za vozem kráčelo několik příslušníků otužilého a pilného nářádku podskalského, tento s břitkou pilou na obyčejném oblouku přes prsa, dva neb tři jiní se sekerami na ramenou, a třeba dvě tři ženy k odnášení drobného dříví. Fůra s poleny zastavila před určitým domem, dřevaři vyskočili na vůz, a zakrátko bylo drvo sházeno, na ulici se vršila polenová barikáda, kočí s povozem odjel.“²²*

Pražské domácnosti byly zásobovány různým zbožím většinou formou podomního obchodu – počínaje uhlířskými návštěvami na pavlačích pražských domů, přes písaře – písek byl nezbytný pro udržování hygieny a čistoty především podlah v domácnostech: *„Staré byty neměly podlah parketových nebo frýzkových (zvláště byty „malých lidí“), nýbrž prkenných ... A když se ty podlahy v sobotu na neděli čistě vydrhly, bývaly posypávány droboučkým žlutavým, bělavým pískem, nejen v kuchyních, i v pokojích.“²³*

Řadili se sem i „hauzírníci“, kteří nabízeli velmi různorodé služby a zboží ke koupi a sami zas mnohdy od hospodyň ledacos odkupovali.

Detailnější pohled do konkrétní pražské domácnosti Herrmann nabízí v jedné ze vzpomínek na život v Podskalí – jde o domácnost lidí patřících spíše k chudé vrstvě obyvatel, kterých bylo v Praze na stovky, možná i tisíce. Hlavou rodiny bydlící poblíž Výtoně je ledař, tedy muž, jehož živobytí

²² Herrmann, I.. *Zmizelá Praha*. Československý spisovatel, Praha 1980, s. 116.

²³ Tamtéž, s. 39.

závisí výhradně na rozmarech počasí. Krátkým nahlédnutím do jeho domečku zjišťujeme, jak tehdy tato vrstva obyvatel bydlela – o více místnostech si mohla nechat jen zdát, vybavení obydlí bylo obvykle jen nouzové (jen to nezbytné), zcela postrádáme příjemné teplo, které bylo v lepších příbytcích běžné. Herrmannův popis je díky vhodně volenému slovníku velmi sugestivní, např. když popisuje ranní vstávání majitele domku: „... v úzké přízemní světničce se zamříženými dvěma okénky na ulici, počalo se na červotočivé, vrzavé posteli nějaké tělo protahovat, a sotvaže švarcvaldky nad pecinkou v koutě odkašlaly šestou, zachrchlalo to pořádně i na posteli.“²⁴

Autor si neodpustí upozornit na nuznost poměrů, např. při popisu oděvu hrdiny. Nemajetní lidé si nemohli dovolit mít několikeré oblečení, jejich šatník byl velmi skromný, v zimních měsících na sobě nosili prakticky vše, co měli, aby se vůbec zahřáli: „A Biba vstával a strožil se. Byl s oblékáním brzy hotov, poněvadž spal polooblečen, a vlastně mu chyběly jen boty.“²⁵ Autor nám představil každodenní realitu života nejchudších obyvatel Prahy.

Domácnost Šustrových vs. Žemlův přístěnek

Román *U snědeného krámu* již nabízí pohled do dvou domácností. Bohatší patří vdově Šustrové – jde o měšťanskou domácnost vyšších, úřednických kruhů, i když poněkud zchudlou vlivem rodinné situace. Byt tvoří kuchyně a dva pokoje, příjemně, i když zastarale zařízené. Relativní útulnost bytu Šustrových ostře kontrastuje s chudým příbytkem Žemlovým –

²⁴ Herrmann, I.: *Zmizelá Praha*. Československý spisovatel, Praha 1980, s. 85.

²⁵ Tamtéž.

temným, zatuchlým a pachem prosáknutým pokojíkem za kupeckým krámem, který Žemlovi slouží za příbytek a je osvětlen jediným malým okénkem do dvora domu.

Rozdělení kupeckého obchodu na část sloužící prodeji a přilehlou místnost, jež je zázemím, skladem a ložnicí zároveň, bylo pro drobné kupce běžné (vzpomeňme např. na Nerudovy Povídky malostranské a povídku Týden v tichém domě). Přístěnek však svému majiteli mnoho komfortu nenabízí a připomíná spíše kobku, vězeňskou celu než útulný domov. Herrmannův popis je výmluvný: *„Vstoupil do kumbálku a rozžehl svíci: žlutá, strašidelná záře rozlila se truchlivým brlohem ... bylo chladno, vlhko, sychravo. Zdálo se, jako by sem se všech stran čišelo, táhlo.“*²⁶

Není se tedy čemu divit, že Žemlu láká nejen mladá Pavlína, ale také prostředí poklidného měšťanského bytu Šustrových, mnohem příjemnějšího než to, které poznal doposud. Teplý domov provoněný cukrem a kávou je Žemlovu přístěnku na hony vzdálen a on tento rozdíl vnímá všemi smysly a touží po změně: *„Jak se otřásal na počátku v této tmavé díře – a za několik neděl bude z ní vykoupen. A pak tam nahore...“*²⁷ V tomto Herrmannově románu, stejně jako v jeho dalších dílech, je útulná domácnost vnímána jako základ lidského štěstí, jako zázemí pro klidný a šťastný život, po kterém touží každý.

²⁶ Herrmann, I.: *U snědeného krámu*. Československý spisovatel, Praha 1956, s.365.

²⁷ Tamtéž, s. 333.

Měšťanský byt – především útulnost a intimita

Změna životního stylu, technická a průmyslová revoluce v 19. století způsobily, že se lidé ve městech v důsledku zrychlujícího se životního tempa stále více stahovali do poklidného interiéru svého bytu, kde se cítili jistě a bezpečně. Takový životní postoj reprezentuje Václav Kondelík, který se vždy po namáhavém pracovním týdnu těší na víkend ve znamení klidu a domácí pohody: *„Pan Kondelík miloval neděli, kdy se nemusil dřít, kdy se nemusil zlobit s tovaryši a učedníky, kdy nemusil běhat po celé Praze, aby dohlížel, malují-li dobře ve třetím patře v Jeruzalémské ulici a nezahálejí-li oni, kteří byli posláni do čtvrtého patra v ulici Náplavní blíže mostu Palackého; aby se přesvědčil, mají-li dost barvy pomocníci, kteří začali dnes Na Poříčí, a aby dal nějaká poslední nařízení oněm, kteří končí práci Na rejdišti. ... Ale dnes je zase boží neděle, dnes pan Kondelík si pohoví jak náleží. Takové utmácené tělo potřebuje věru trochu toho nedělního klidu!”²⁸*

Rodinné zázemí u Kondelíků – solidní měšťanský byt

Domácnost prezentovaná v *Otci Kondelikovi a ženichu Vejvarovi* se svou domácí atmosférou a poklidem v lecčems liší od situace románu *U snědeného krámu*. U Kondelíků nepociťujeme chlad a neútulnost Žemlova přístěnku, neupřímnost a citový chlad matky a dcery Šustrových. Domácnost Kondelíkových je vlnivý uzavřený prostor, určený k intimnímu životu spokojené rodiny, kam je vpuštěn jen málokdo zvenčí. Atmosféra této

²⁸ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 101-102.

domácnosti je pro děj románu velmi důležitá, proto autor věnuje velký prostor detailním popisům jednotlivých místností.

Prostor bytu je zřetelně rozčleněn na část reprezentativní (jídlna, salon) a na část určenou pro běžné fungování rodiny (kuchyně, ložnice). Striktně je oddělen prostor vstupní. Návštěvník nejprve vstupuje do předsíně, jeho případný nenadálý příchod má poněkud zbrzdit kuchyně, jež je často současně příbytkem služky. Teprve pak host vchází do ostatních místností. Návštěvy byly uváděny zpravidla do jídelny (v lepším případě do salonu). Zde se stolovalo, rokovalo, probíhaly zde důležité rodinné oslavy a jiné události. Ložnice pak byla zapovězeným prostorem, místem intimního života, kam nepovolaným vstup nepříslušel. Do ložnice manželů Kondelíkových dokonce běžně nevstupuje ani jejich dcera Pepička.

Typický pražský měšťanský byt měl obvykle jednu či dvě ložnice, jídelnu (případě salon), dále kuchyni, v níž měla svůj koutek služka, a vstupní předsíň. Koupelnu bychom v něm hledali jen stěží, ta dříve nepatřila k běžnému vybavení domácností, její nezbytnou součástí se stala až na začátku 20. století, proto ji v příbytcích hrdinů Herrmannových románů nenalezneme. Kondelíkovi mají solidním nábytkem zařízenou a bohatě vybavenou jídelnu, z níž se vchází jednak do ložnice rodičů, jednak do samostatného pokoje Pepiččina. Královstvím paní Kondelíkové je prostorná kuchyně, v níž kouzlí pro svého muže nejrůznější lahůdky dle jeho chuti a přání, čemuž Herrmann opět věnuje velkou pozornost a prostor v textu.

Domácnost mladého manželského páru Vejvarových se velmi podobá domácnosti rodičů Kondelíkových, liší se pouze novostí nábytku a různého

náčíní. I v tomto případě jde o velký čtyřpokojový byt (kuchyň, jídelna, salón, ložnice), na tehdejší běžné poměry vcelku luxusně zařízený. Při zařizování „hnízdečka“ mladých obě ženy – matka a dcera Kondelíkovy – dbají na výběr kvalitního a vhodného nábytku, který má sloužit co nejdéle, a také na pečlivou čistotu domácnosti. I v tomto případě se má byt stát centrem manželského života, útulným místem pro důvěrné chvíle Františka a Pepičky. Vejvara dává již krátce po svatbě najevo svou zálibu v poklidu uzavřeného rodinného kruhu, stejně jako Kondelík si rád pohoví v laskavém rodinném prostředí, preferuje soukromí před častými návštěvami příbuzných a známých: „...*nehněvejte se, ale Pepinka mi řekla teprve včera, že nás zvete taky na svátky, na celé svátky. Na Štědrý večer jistě přijdeme, maminko, ale jeden den bych rád byl doma – a Pepinka se mnou souhlasí ... vid', ženuško? Nesmíte se hněvat, maminko, jsme u vás náramně rádi, je nám tu veselo – ale tolik jsem se těšil na letošní Vánoce u nás, doma...*“²⁹

Vejvara vlastně navazuje na životní styl malíře pokojů Václava Kondelíka a předjímá svou vlastní budoucnost – po letech z něj bude také takový bodrý měšťan jako Kondelík, se stejnými zálibami a nešvary, trvajících na neměnnosti rituálů a preferujících zaběhnutou, klidnou domácnost, kde vše běží podle předem stanoveného řádu, bez nečekaných změn.

U domovníka – skromný život chudších vrstev

Obydlí chudého domovníka Kulicha a jeho rodiny v románu *Vdávky Nanynky Kulichovy* vypadá oproti idyle u Kondelíků zcela jinak. Kulichovi patří k chudší vrstvě obyvatelstva, jejich příbytek se nachází v přízemí, okna

²⁹ Herrmann, I.: *Tchár Kondelík a tet Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1994, s. 58.

vedou do tmavého dvora, byt tvoří jej pouze dvě místnosti. První slouží jako kuchyně, jídelna a přijímací pokoj zároveň, druhá je společnou ložnicí rodičů i dcery. Na rozdíl od zmiňovaného příbytku ledaře z Výtoně však domácnost Kulichů nepůsobí výrazně stísněným či chladným dojmem. Přestože si rodina nemůže dovolit vybavit si obydlí solidním nábytkem jako Kondelíkovi, matka Kulichová i Nanyňka jako dobré hospodyně dělají vše pro to, aby příbytek působil i přes zašlost a skromnost mobiliáře co nejútulněji.

Všichni členové rodiny se ze všech sil snaží udržet, případně zlepšit rodinnou finanční situaci. Otec Kulich jako placený domovník obstarává v domě veškeré nezbytné opravy, dbá o jeho pečlivé uzamčení na noc. Přerušovaný spánek, který mu způsobují noční opozdilci, dohání ve dne. Matka Kulichová pečuje o čistotu v domě, obstarává v něm veškerou špinavou práci, a teprve ve zbývajícím volném čase se věnuje vlastní domácnosti. Nanyňka přispívá rodině výdělkem u švadleny Agáty Pazderkové a po práci pochopitelně pomáhá matce.

Vidíme tedy dva rozdílné typy domácností, které Herrmann ve svých románech prezentuje. Útulnost, čistota, ale i nákladné zařízení bytů manželů Kondelíkových a Vejvarových tu stojí proti tmavému, nehostinnému a prostému (nikoli ovšem neuspořádanému a neuklizenému) bytu manželů Kulichových (případně příbytku Martina Žemly). Román *Vdávky Nanyňky Kulichovy* je založen na kontrastu mezi životem bohatých na straně jedné a chudých pracujících lidí na druhé. Tento rozdíl je vyjádřen právě prostřednictvím popisu domácností a jejich provozu. V případě tohoto románu je Kulichova domácnost srovnávána s domácností vdovy

Knedlhansové a domácích pánů Myslíkovských. Všechny mají svá pozitiva i negativa, jsou popisovány realisticky, bez přímého hodnocení.

„Tonča to poklidí“ aneb Služka v domácnosti

V každé lepší domácnosti bylo samozřejmostí mít služku, nějakou tu Toničku, Anču či Terinu. Mladé, většinou venkovské dívky konaly jako služebné v domácnostech nejtěžší práce, poklízely, praly, pomáhaly v kuchyni, vyřizovaly nezbytné pochůzky. V nestřežených chvílích se ovšem mohly stát nechtěnými svědky domácích roztržek či nezvanými účastníky slavnostní události. Aby se takovým situacím předešlo, dávalo se služkám při takových příležitostech volno, či se alespoň vykázaly z místnosti, popřípadě něčím zaměstnaly, aby bylo v rodině nezbytné soukromí, o čemž svědčí ukázka o chodu domácnosti domácích pánů Myslíkovských: „...*když se vrátila do pokoje, řekla k Amálce: „Mohla bys prostřít, Máli.“ Vždy k tomu volávala Toničku z kuchyně, ale právě teď nepřála si, aby tu děvče příliš okounělo a každé slovo lapalo. Chtěla být na chvíli s dcerami*“.³⁰

V domácnosti Šustrových pomáhá nenápadná Fána, jelikož je však pouhou figurkou nezbytnou k vykreslení dobových reálií a Herrmann z ní neučinil výraznější a pro děj důležitou postavu, není pro naši práci zajímavá.

Jiná je situace Kačeny, sloužící u Kondelíků. Svým chováním si natolik získala členy rodiny, že je téměř považována za jednoho z nich, i když v rámci daném dobovými společenskými zvyklostmi a normami; Kačeně je také ze všech služek v Herrmannových dílech věnováno nejvíce pozornosti a prostoru. V prvním románu o Kondelíkových i v jeho

³⁰ Herrmann, I.: *Vdavky Nanynky Kulichovy*. Československý spisovatel, Praha 1991, s. 312.

pokračování máme možnost občas letmo nahlédnout do nitra této mladé dívky a dozvědět se něco o jejích snech, přáních a touhách. Herrmann jí dokonce umožňuje pronášet vlastní soudy o jednotlivých osobách či událostech: *„Byla mrzuta, že musila taky vstávat. Nechápala, která slečinka, vrátivši se až po čtvrté ranní z bálu, utekla již z peřin a která přitom může být tak dobrého rozmaru. Ona, Kačena, poležela by si po tanci až do poledne, kdyby mohla. Arci, slečinkám je hej! Neutahají se nádobím, drhnutím podlahy, vynášením uhlí ze sklepa!“³¹*

Služka v domácnosti byla v lepší rodině nezbytností vyplývající z důvodů čistě společenských. Mít služku patřilo k bontonu, byla to známka toho, že rodina patří k bohatší, vyšší, „solidní“ části společnosti. Ne každému však byla stálá přítomnost cizího člověka v domácnosti milá – Herrmann nám předkládá názorný příklad v románu *Tchán Kondelík a zeť Vejvara* ve scénách, kdy se rozhoduje o přijetí služby do novomanželské domácnosti Vejvarových. Slova, která Herrmann vložil do úst Františku Vejvarovi, jsou více než výmluvná: *„Věř mi, kdyby to nemuselo být – takhle by nám bylo nejlíp. Skoro se bojím, až mezi nás vpadne cizí osoba, budeme stále jako pod dozorem.“³²* Přes všechny obavy a námitky však jsou společenské ohledy rozhodující; slova paní Kondelíkové jsou toho dokladem: *„Ale není možno. To by nevěděla Kačena, kde má být dříve, a taky by o nás řekli, že máme holku napolovic, na půjčování. A vůbec to nemůže být, koncipista od magistrátu bez děvčete.“³³*

³¹ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 287.

³² Herrmann, I.: *Tchán Kondelík a zeť Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1994, s. 28.

³³ Tamtéž, s. 36.

Problému přijetí služky do domácnosti Vejvarových Herrmann věnuje dokonce celé dvě kapitoly a neváhá událost humorně zdramatizovat tím, že do bytu novomanželů nechá přijít nejprve služku Terezku a posléze Marjánku, než se ukáže, že si první z dívek spletla adresu a omylem přišla do služby k Vejvarovům místo do jiné domácnosti.

Také domácí páni v románě *Vdavky Nanynky Kulichovy*, manželé Myslíkovští, se neobejdou bez služky Toničky. U vdovy Knedlhansové se setkáváme s Baruškou, jež se svou prací výrazně podílí na přípravě svatební hostiny novomanželů Novákových. V románu se lze také seznámit s jedním rysem pro pražské služtičky typickým – s jejich vzájemnou rivalitou, ale i solidárností. Dívky sloužící např. ve stejném domě měly vždy tendenci porovnávat si mezi sebou navzájem své podmínky a službu – jaké mají pány, jak těžkou práci musí dělat, jaké mají zázemí, kterých událostí se přímo či nepřímo účastní: „*Tonička stála v kuchyni u okna a poulila zraky do dvora. Když se jí slečny objevily, sledovala je toužebným pohledem, až zmizely na schodech zadního stavení. Jakživa nezáviděla Barušce službu u Knedlhansů – dnes jí záviděla. Ta uvidí, uslyší všechno, co se tam bude dít.*“³⁴

³⁴ Herrmann, I.: *Vdavky Nanynky Kulichovy*. Československý spisovatel, Praha 1991, s. 288.

Svatba a manželský život

Svatba představovala v životě ženy v 19. století jednu z nejdůležitějších událostí v životě. Od narození každé dívky se vše v jejím životě řídilo snahou dobře ji jednou provdat, vše se činilo s ohledem na vdavky, svatba pak byla určujícím činitelem ženina dalšího života. Později, jako matka dcery či dcer, zaměřila své úsilí k dosažení stejného cíle – tentokrát už u svých dětí. Rozhovor mezi otcem a matkou Kondelíkovými je toho názorným příkladem: „*Naklonil se k ženě a řekl jí: - „Myslím, že dnes řekne o Pepičku ...” – Tvář paní Kondelíkové se rozsvětla. Ach, tedy to bude. Šťěstí Pepiččino – to byl úkol celého jejího života.*”³⁵ V době, kdy ženám nebylo umožněno širší vzdělání, stávala se svatba jakousi ženskou maturitou, byla to vstupní brána do dalšího života, do manželského svazku.

Zasnoubení

Událostí značné důležitosti, která předcházela vlastnímu svatebnímu veselí, se stejně jako dnes stávalo zasnoubení mladých lidí. Jak napovídají Herrmannovy romány, v měšťanských rodinách bylo zvykem k tak významné události přizvat i některé příbuzné a rodinné přátele. Zasnoubení Martina Žemly s Pavlínou Šustrovou je v tomto ohledu výjimkou, protože se odehrává pouze za přítomnosti obou snoubenců a paní Šustrové, vyhovuje však snoubencově osamělosti a také ponurosti děje románu.

U Kondelíků vše probíhá v širším rodinném kruhu - paní Kondelíková dá zavčas vědět příbuzné tetičce Urbanové i Vejvarovu příteli panu

³⁵ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 193.

Slavičkovi, aby se dostavili k zasnubní večeři. Mají se stát svědky zasnoubení jako lidé žijící mimo uzavřený rodinný kruh, zároveň se ovšem počítá s tím, že se o této důležité rodinné události zmíní ve společnosti. Paní Kondelíková sama přiznává pravý důvod pozvání tety Urbanové: „Do zejtřka do poledne roznese po celé Ječné ulici a v celém tom okrsku Nového města, že je Pepička zasnoubená.”³⁶ Po ženichově žádosti o dceřinu ruku a po rodičovském požehnání zpravidla následoval zasnubní oběd či večeře, při nichž se poněkud napjatá atmosféra uvolnila a společnost se mohla příjemně bavit, pronášely se přípitky na zdraví snoubenců a rodičů, vzpomínalo se na různé jiné rodinné události.

Zasnoubení Nanyňky Kulichové a učitele Nováka probíhá také v rodinném kruhu, přítomni jsou však pouze snoubenci a rodiče budoucí nevěsty. Přestože je vlastní událost pro rodiče i Nanyňku překvapením (nebyla naplánovaná a ohlášená), vše probíhá v poklidné atmosféře, bez oficialit, u šálku horké kávy a kousku bábovky.

Herrmann zachytil i na svou dobu poměrně moderní jev, totiž loučení snoubenců se svobodným stavem. Pepička a Vejvara si při té příležitosti vyjdou s Kondelíkovými na ples mezi své vrstevníky, Nanyňka a Jindřich uspořádají dýchánek v bytě paní Knedlhansové, kde se sejdou ženichovi přátelé, družba a družička, dcery domácího pána (jedna z nich je družičkou) a další lidé a všichni se podílejí na hladkém průběhu zábavného večera. Jedná se o typ domácího dýchánku, o kterém již bylo pojednáno v kapitole Společenský život pražský (Beseda „podomácku“).

³⁶ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 202.

Předsvatební přípravy

„Ať vidí, že jsme solidní rodina!“ aneb Nevěstino věno

Tak důležitá událost, jakou svatba vždy byla a bude, se musela předem dobře rozvážit a naplánovat. Jelikož ovšem vyvdání dcery či ženitba syna není zpravidla levnou záležitostí, počítalo se vždy s různými výdaji již několik let dopředu. V dobrých měšťanských rodinách bylo zvykem již od útlého věku dcery šetřit na její budoucí věno, zodpovědný otec rodiny pravidelně odkládal část vydělaných peněz stranou, matky dokázaly ledacos uspořít i z peněz určených na domácnost. Dceřino věno bylo vždy prezentací celé rodiny před společenskými kruhy – rodiče byli pyšní na částku či majetek, který mohli svému potomku předat.

V zámožné rodině Kondelíkové se na Pepiččino věno rovněž pečlivě střídalo. Kondelík později před její svatbou projednává s ženichem Vejvarou výši dceřina věna téměř s dikcí obchodníka: *„Krátce a dobře, Pepičče můžeme dát po svatbě deset tisíc, Vejvaro. Jste s tím spokojen?“* ... *„A tak tedy, budete bydlet v našem domě na Vinohradech a nebudete platit žádný nájem – to jsou jako úroky z ostatního, rozumíte?“* ... *„A co se dalšího týče, Vejvaro ... když se vám něco malého narodí, dám vám k tomu tisícku, rozumíte, ke každému tisícku – aby jim to už jako zůstalo.“*³⁷

Chudší Kulichovi se nacházejí v situaci obtížnější, přesto však dokáží své dceři zabezpečit solidní věno. Otec Kulich dokonce překvapí rodinu výší částky, kterou za léta z chudobného platu domovníka nashromáždil. V jejich sociálním postavení je to událost poměrně nečekaná a všichni otcův krok

³⁷ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 272-274.

chárou jako neskonale štěstí: „Jedno po druhém, pajmámo, aby vašnosta věděl,” hovořil Kulich nedávaje se vyrušiti. „No a dále, vašnosto, abyste měli taky na čem spát a na čem sedět, kam ty šaty ukládat a tomu podobně, na to mám pro Nandu dvanáct stovek. Z toho si koupíte, co budete chtít.” – Kulich domluvil, mocně vybafl a napil se na dlouhou svoji řeč. Při posledních jeho slovech vytřeštila matka Kulichová oči, otevřela ústa, muže téměř polykala. – „Ty máš dvanáct set, starej?!” zvolala v úžase. – „Pro Nandu,” řekl tatík. – „Dvanáct set?!” opakovala matka. – „Zlatejch!” odpověděl Kulich.³⁸

Nevěstina výbava

Finanční hotovost či případná nemovitost činily jen část nevěstina věna. Tou druhou (a vůbec ne nepodstatnou) byla výbava. Již od pradávna, zejména na vesnici, se nevěstin přínos do domu měřil podle počtu a kvality peřin, které do nové domácnosti přinesla, podle množství nádobí a dalšího kuchyňského náčiní, přihlíželo se i k počtu jejích sukni, košil atp. V Herrmannově době tomu nebylo jinak. Proto ženy s téměř nábožnou úctou chystají nevěstinu výbavu a zařizují novomanželům byt. Část nevěstiny výbavy se shromažďuje a kupí ve skříních již od jejího útlého dětství, část se dokupuje později.

Paní Kondelíková několik let předem postupně nakupovala pro Pepičku mnoho věcí, aby před svatbou nebyly výdaje na výbavu příliš vysoké, a také proto, aby měla Pepička již něco nachystáno předem

³⁸ Herrmann, I.: *Vdavky Nanynky Kulichovy*. Československý spisovatel, Praha 1991, s. 77.

pro případ, že by v rodině došlo k úmrtí jednoho či obou rodičů ještě před její svatbou.

U Pepičky Vejvarové se krátce po svatbě začnou projevovat stejné vlastnosti a zvyklosti jako u její matky. Když postupně rozbaluje balíčky s novým prádlem, které jsou součástí její výbavy, myšlenky už jí směřují k budoucím vlastním potomkům a starostem o ně: „*V krátkém tom zamyšlení plymula jí celá léta a pojednou jako by vedle ní byla vyrostla jakás mladá bytost, vystupující na prsty a v dětinské zvědavosti nahlížející do příhrad. ... odpovídala jí – nikoli ústy – jen v duchu: Ano, Pepičko milá, to všechno jsem dostala od své maminky, když jsem se vdávala, od tvé babičky, a to všechno zas bude někdy tvoje.*“³⁹

I matka Nanyňky Kulichové šetří dceři na výbavu. Oblečení a prádlo si Nanyňka jako švadlena chystá sama, pár týdnů před svatbou se už nesoustředí téměř na nic jiného: „*...chodila dále do šiti ke slečně Agátě Pazderkové v Lazarské ulici, ale pro svoji zaměstnavatelku šila jen dopoledne. Odpůldne pracovala o své výbavě.*“⁴⁰

Zařizování novomanželské domácnosti

S úzkostlivou pečlivostí ženy také vybírají nábytek do nové domácnosti. Je to další část nevěstina věna. Jelikož v dřívějších dobách nebylo z finančních důvodů zvykem, aby se nábytek v určitých časových intervalech měnil, jako to děláme dnes, muselo se při jeho výběru pamatovat především na jeho trvanlivost. Otcové a ženichové se postarali o odstranění všech případných závad v novém bytě, pak byli, pokud to bylo zapotřebí,

³⁹ Herrmann, I.: *Tchán Konídelík a zeť Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1994, s. 125.

⁴⁰ Herrmann, I.: *Vdávky Nanyňky Kulichovy*. Československý spisovatel, Praha 1991, s. 172.

objednání řemeslníci, aby byt dokončili. Otec Kondelík jako malíř pokojů sám vlastnoručně vyzdobil dceři její „hnízdečko“ a dal si velmi záležet, aby vyniklo jeho umění. Ženy během posledních dní vše pečlivě vysmýčily a umyly, rozhodly o umístění a rozestavění nábytku a postupně do bytu nanosily nové nádobí a prádlo, jež pečlivě poskládaly do skříní, aby bylo vše včas připraveno k užívání.

„Tradice jsou tradice“

Herrmann ve svém románu o Kondelíkovi zachytil i starý svatební rituál – ženich dostává od nevěsty nové košile. Jednu z nich, zvláště bohatě vyšívanou nevěstinou rukou, si obléká na svatbu. Moderněji smýšlející Pepička se nejprve trochu zdráhá tento zvyk dodržet, avšak matka Kondelíková na respektování tradice trvá. Svátkem se stává také vybalování svatebních darů, které přicházejí ještě před oddavkami. Citlivý autor dokázal zobrazit i jemné rozechvění nevěsty, která s radostí uklízí svou novou domácnost, učí se být „paní domu“.

„Nevědomá až do poslední chvíle“ aneb Sexuální výchova a mateřství

Sexuální povědomí a tabu

Se svatbou nerozlučně souvisí i matčino poučení dcery, týkající se intimního soužití muže a ženy. Herrmann se tomuto tématu na rozdíl od některých jiných autorů a dosavadních zvyklostí nevyhýbá a popisuje je téměř do detailů. Jako jeden z mála literátů své doby se nebál zachytit skutečnost zcela reálně. Nabízí nám obraz toho, jak byla tato záležitost

v běžných rodinách skutečně řešena a jak byly dívky uváděny „do života“. Tyto scény mohou v dnešním čtenáři vedle pobavení vyvolat i pocit překvapení a rozhořčení nad tím, že matky často nechávaly své dcery budoucím mužům napospas, aniž by je alespoň minimálně poučily o podstatě manželského soužití.

V příběhu o Kondelíkovi v kapitolách těsně předcházejících svatebnímu veselí citelně houstne atmosféra. Pepička začíná být roztržitá a nervózní nikoli pouze proto, že se blíží její odchod od rodičů, ale také kvůli tomu, že si uvědomuje blízkost zlomové chvíle, ke které po sňatku mezi ní a Vejvarou dojde a o níž má jen velmi mlhavou představu, jež ji do jisté míry děsí. Bety Kondelíková si to vše uvědomuje, podle dobových zvyklostí, které sexuální tematiku zcela tabuizovaly, však nemůže své dceři poskytnout jinou podporu než několik vlídných slov: „*Zítřka, Pepičko, přestaneš být děvčetem. Budeš po zákoně božském a lidském manželkou muže, kterého jsi sama zvolila. A manželským právem přiblíží se k tobě Vejvara - -*“⁴¹ A na Pepiččino rozrušení dále reaguje: „*Utiš se, dceruško, nemůže jinak být. Jsme k tomu všechny stvořeny...*“⁴² Tak vypadá celé poučení – je jasné, že matčina slova nemohla nevěstu příliš upokojit.

Herrmann ovšem nezůstává pouze u poučení, neváhá Pepičku Vejvarovou sledovat i do novomanželské ložnice. Čtenář se tak stává svědkem toho, jak se vyděšená žena manželovi fyzicky brání a dokonce se na krátkou chvíli i zabarikádjuje v jídelně. Oproti poklidnosti a humornosti předchozího textu se tu objevuje dramatická scéna, která musela v době svého vzniku oslovit každého čtenáře, zároveň však ale musela vzbudit

⁴¹ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 309.

⁴² Tamtéž.

sympatie mnohých čtenářek, jež měly obdobnou zkušenost. Herrmann se zde na svou dobu odvážně pustil do popisu situací v tehdejší společnosti tabuizovaných.

Ve *Vdavkách Nanyňky Kulichovy*, vydaných o dvacet let později, již Herrmann matčino poučení dceři nezmínil, otázce svatební noci se ale nevyhnul. Z popisu jejího průběhu jsou znát dívčiny obavy z nadcházejících chvil: „*Jsouc nepozorována, Nanyňka ze svého vínku rychle utrhla lupínek myrty a vložila jej do úst. Novák zhasil svíci a něžně mutkal mladou žinku do druhé světnice. Zachvěla se lehce, když vkročila na práh a spatřila v záři lampy dvě bělostná lůžka. Nanyňka sklonila hlavu, že Novák ani nepozoroval, kterak se chvatně pokřižovala.*”⁴³

Ačkoli může obraz vstupu dívek do manželství vyvolat ve čtenáři různé pocity, tehdejší mateřskou výchovu nelze zcela odsuzovat. Devatenácté století bylo stále ještě dobou velmi upjatou a prudérní, dívky věděly o soužití mužů a žen jen velmi málo. Tehdejší společenské konvence navíc mladým lidem neumožňovaly těsnější kontakty, snoubencům bylo před svatbou umožněno pouze se dotýkat ruky toho druhého, maximálně jej letmo a potají políbit, vzdálenost mezi nimi byla navíc podporována povinnostmi partnerů vzájemně si vykat až do uzavření sňatku. Stejně jako společnost přísně dohlížela, aby předmanželské styky mezi snoubenci nepřekročily určité meze, zároveň požadovala, aby se po svatebním obřadu z těchto lidí (konvencemi dosud od sebe oddělených) stali intimní partneři. To muselo nutně vést minimálně ke značné (a přitom zbytečné) vypjatosti

⁴³ Herrmann, I.: *Vdavky Nanyňky Kulichovy*. Československý spisovatel, Praha 1991, s. 451.

atmosféry při prvním intimním styku, navíc podpořené partnerčinou neznalostí a v jejím důsledku i strachem.

O intimním manželském životě se v žádné slušné rodině nehovořilo, nevěsty o něm byly „poučovány“ zpravidla až přímo o svatební noci, a to samotnými manželi. Dívky tak často zažívaly nemalý šok, který mohl poznamenat celý další společný život manželů. Prudérní společnost vyžadovala, aby dívka zůstávala nevědomou až do poslední chvíle. Nehovořilo se před ní ani o případných potomcích, jak si můžeme všimnout v již částečně citované řeči otce Kondelíka, který s Vejvarou probírá veškeré záležitosti kolem nevěstina věna: *„A co se dalšího týče, Vejvaro – Pepčo, podívej se do kuchyně, mně se zdá, že ti Kačena něco chce,“ vypudil mistr dceru z pokoje - „co se dalšího týče, když se vám něco malého narodí, dám vám k tomu tisícku, rozumíte, ke každému tisícku – aby jim to už jako zůstalo. Ale to vám neříkám proto, abyste se uháněli, Vejvaro, rozumíte?“*⁴⁴

Tato ukázka svědčí o propastném rozdílu mezi sexuální výchovou mužů a žen. Zatímco u mužů se vědomosti o sexuálním životě tolerovaly a často i vyžadovaly (zejména ve vyšších kruzích; lze vzpomenout na existenci tzv. „hygienických žen“ na vídeňském dvoře, které „zaučovaly“ mladé mužské členy habsburského rodu), ženy měly zůstat co nejdéle nepoučené. Kondelík v ukázce hovoří se svým budoucím zetěm zcela otevřeně o intimním životě snoubeneckého a budoucího manželského páru, jeho vlastní dcera Pepička, ačkoli jde především o ni, se paradoxně rozhovoru zúčastnit nesmí.

⁴⁴ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 274.

Těhotenství a mateřství

Úkolem každého manželství od pradávna bylo plození potomků, z hlediska teologického to dokonce byl a je dodnes jediný cíl manželského soužití. Děti jsou chápány jako přirozené a nezbytné pokračování rodu, výchova každé ženy vždy jednoznačně směřovala k mateřství. Těhotná žena byla chápána jako požehnaná od Boha, naopak na bezdětné ženy a na manželství bez dětí se pohlíželo s despektem.

Zároveň s důrazem na mateřství žen však společnost vnímala fakt, že každé těhotenství s sebou přináší obrovské riziko úmrtí matky či dítěte, případně obou. První (a tudíž bezprostřední) pocity Pepičky Vejvarové to opět dotvrzují: „*Ale vid', maminko, že nemusím umřít?*“⁴⁵ Zcela v souladu s tím, jak málo byla mladá žena předem poučena o sexuálním životě a o rození dětí, reaguje na své mateřství s neadekvátním strachem, neboť jediné, co se kdy k jejímu sluchu ohledně těhotenství pravděpodobně doneslo, byl fakt, že porod je velmi obtížnou záležitostí, při níž je přímo ohrožen život rodičky.

Pokud už se některá matka či jiná příbuzná odhodlala navzdory dobovým zvyklostem poučit dívku o soužití s mužem, zpravidla ji spíše vyděsila vyprávěním o vlastních zážitcích ze svatební noci či z porodu. Také slova kněží na kazatelkách vzbuzovala v dívkách strach a téměř odpor k jakémukoli fyzickému kontaktu mezi partnery. Mladé dívky vstupovaly do života s vědomím o bezbožnosti a neřestnosti nahého lidského těla. Přidal-li se k tomu i fyzický odpor k nechtěnému manželovi, vznikala často

⁴⁵ Herrmann, I.: *Tchár. Kondelík a let Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1994, s.121.

manželství plná nenávisti, strachu a mnohdy i násilí, v nichž vyrůstaly děti jako logický výsledek manželského soužití.

Takovou situaci Herrmann zobrazil v románu *U snědeného krámu*. V něm věnoval problematice fyzického soužití manželů s důrazem na svatební noc dokonce celou samostatnou kapitolu! Inkriminovaný okamžik, kdy spolu novomanželé Žemloví mají strávit první chvíle o samotě, se stává zlomovým jak pro příběh, tak pro další život obou postav. Naplno se zde projevuje nejen Pavlinin charakter, ale především chování typické pro ženu, která byla bez lásky provdána za muže, jenž je jí fyzicky nepříjemný: „*Ne, Žemlo, nemám vás ráda!*“ vykřikla Pavlína. „*Mohl jste to vidět, kdybyste viděl, mohl jste to cítit! Nechte mě zde a jděte! Vás si brala maminka, ne já! Já vás nechtěla a nechci vás – jděte si dolů, do krámu...!*“⁴⁶ O fatálních důsledcích tohoto faktu svědčí vyústění románu – Žemlova sebevražda.

V příbězích o rodinách Kondelíkové a Kulichově prezentoval Herrmann šťastnější verzi – manželství z lásky. I zde se ovšem napětí v partnerských vztazích nevyhnul, když se snažil co nejpravdivěji vypočítat obraz mladé lásky od platonických začátků přes svatební veselí až po klidné a spokojené manželské soužití.

Role muže a ženy v rodinném kruhu

V představách lidí 18. a 19. věku, zejména z vyšší společnosti, vypadala fungující domácnost tak, že muž a žena v ní měli pevně rozdělené povinnosti, dělba jejich práce a odpovědnosti byla ovšem asymetrická. Muž

⁴⁶ Herrmann, I.: *U snědeného krámu*. Československý spisovatel, Praha 1956, s. 363.

rodinu ekonomicky zajišťoval – ta byla závislá výhradně na jeho příjmu, muž jako hlava rodiny rozhodoval prakticky o všem, co se týkalo rodinných záležitostí. Žena se starala o chod domácnosti a výchovu dětí. Byla vyloučena z profesního života i politického dění, byla „...jednoznačně podřízena manželovi. „Dobrá“ manželka tuto svou podřízenost brala jako samozřejmost.“⁴⁷ Tak vypadala situace ve většině domácností a ke stejnému údělu obou pohlaví byly vychovávány i děti. V nich tato ustálená představa žila a přetrvávala a přenášela se tak na další generace. Obraz právě popsané „staré dobré“ výchovy předkládá Herrmann ve svých románech především prostřednictvím postav manželů Kondelíkových a Vejvarových, ale i Nanynky a Jindřicha Novákových.

O bezpodmínečné podřízenosti ženy jejímu muži svědčí v Herrmannově díle už fakt, o kterém jsme se zmínili výše, totiž to, že Kondelík projednává dceřino věno jen s Vejvarou, Pepička není k rozhovoru přizvána a jedná se s ní tak, jako by se jí záležitost netýkala. Asymetrie v manželských vztazích je patrná i ze scén vztahujících se k první manželské noci. Vždy je to muž, který určuje průběh dění, má morální i citovou převahu, žena jen plní to, co po ní muž žádá. Jestliže se vzepře, ať už z jakéhokoli důvodu, je to považováno za slabost, ale také za společenský přestupek.

Paní Kondelíková ví, že je jako matka zodpovědná za to, aby k žádnému narušení tak důležité chvíle nedošlo, proto nabádá svou dceru, aby „měla rozum“ a byla si vědoma, že „...Vejvara bude tvůj muž a pán“⁴⁸ a

⁴⁷ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, Praha 1999, s. 121.

⁴⁸ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 307.

zdůrazní jí: „*Ve všem ho musíš poslechnout, Pepičko, ve všem...*“⁴⁹. Apeluje i na svého zetě: „*Františku, buď na ni hodný, měj strpení...*“⁵⁰ a druhý den po svatbě se také okamžitě ujišťuje, zda vše v pořádku proběhlo a dcera „neselhala“: „*Byla jsi hodná, – dcerunko? – Trpělivá?*“⁵¹

Úkolem každé dobré ženy a manželky tedy bylo plnit všechna přání a příkazy svého muže bez ohledu na vlastní názor a potřeby. Změna tohoto ustáleného smýšlení nastala až v druhé polovině 20. století, kdy se ženy definitivně emancipovaly a staly se rovnocennými partnery mužů.

⁴⁹ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 308.

⁵⁰ Tamtéž, s. 363.

⁵¹ Herrmann, I.: *Tchán Kondelík a zeť Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1994, s. 21.

Rozdílnost sociálního postavení

Česká společnost druhé poloviny 19. století byla do jisté míry již společností občanskou, stavovské rozdíly však přetrvávaly i nadále. Část obyvatel sice s novou ústavou získala volební právo, jež se zdálo být volebním právem rovným, rovnost mezi lidmi však stále ještě neplatila absolutně. Velkou roli ve vzájemných vztazích hrál původ, společenské postavení (rozuměj sociální role, „zaměstnání“) a v neposlední řadě také velikost majetku.

Z původně celkem jednotné měšťanské vrstvy se s postupující industrializací a růstem tržního hospodářství rodí nová společenská skupina bohatých měšťanů, která právě díky svému majetku získává ve společnosti hospodářskou a politickou moc a začíná se nad ostatní měšťany vyvyšovat. Majitelé velkých závodů, firem, činžovních domů apod. stojí na společenském žebříčku výše než lidé, jejichž jediným majetkem je pouze zařízení jejich domácností.

„Tam chodí jen ti lepší“ aneb Rozdíl i v hospodě

Problematiky sociálního rozvrstvení se Herrmann dotýká i v souboru *Zmizelá Praha*, kde se zaměřuje především na lidi z periferie, pocházející z chudších poměrů. Ve svých vzpomínkách přibližuje rozdíl mezi jednotlivými společenskými vrstvami například rozlišováním pražských hostinců. Za ty „na úrovni“ byly považovány takové, kam chodili „lepší lidé“ na chutný oběd, kam se chodilo na dobré točené pivo. Od nich se výrazně lišily ty hospody, v nichž si mohli dopřát oběd i lidé nezámožní.

Herrmann nostalgicky popisuje již zapomenuté „obědy pod širým nebem“, které se prodávaly na Uhelném a Vaječném trhu. Zajišťovalo je několik „bab“ s nůšemi, v nichž si přinášely svá kuchyňská zařízení postačující k ohřevu silné kávy či vydatné polévky, někdy prodávaly i jahelník či šťouchané brambory. Jidelny „pod širým nebem“ využívali nejchudší strávníci. Herrmann popisuje, jak si strávníci kupovali oběd „za dva na dlaň“: „...*kdo právě spěchal a nemohl se dočkat talíře, z něhož pojídal host, jenž dříve přišel, vykřikl na prodavačku: „Za dva na dlaň, pani bábi!“ Dostal tedy na dlaň buď nudli, nebo jahelníku. Ale na dlani to pálilo, a tak milý host přehazoval hrst příkrmu z ruky do ruky, než mu trochu vychladl, a z té hrsti přímo ukusoval.*“⁵² Tak se stravovali ti nejchudší, sem chodilo tzv. pražské „pepictvo“ a další lidé, kteří tvořili nejnižší vrstvu pražské společnosti i její spodinu.

Rozdílné světy v Herrmannových románech

Kupec Žemla a „ouřednická“ rodina Šustrových

Román *U snědeného krámu* také nabízí přímé srovnání dvou světů. Na jedné straně stojí Martin Žemla, synek z chudé venkovské rodiny, jenž se vlastní pílí snaží dosáhnout lepšího sociálního postavení. Má radost z každého vydělaného penízu, z pocitu, že vydělává pro sebe, a zálibně, až láskyplně ukládá peníz do přihrádky pod pultem: „*Pro sebe! To slovo má zvláštní půvab, zvláštní lahodu. Pro sebe! Vydělá-li svoji pílí krejcar, náleží ten krejcar jemu, ano, jemu, a k tomu krejcaru přiloží zítra jiný, a pozejtří*

⁵² Herrmann, I.: *Zmizelá Praha*. Československý spisovatel, Praha 1980, s. 59.

dva, a jeho výdělek se bude množit, bude strádat, spořit, a po letech snad bude pracovat v něčem jiném, větším, výnosnějším.“⁵³

Oproti zdání, které může text vyvolat, nejde v Žemlově chování o projev mamonářství či sobectví, jeho postoj má kořeny v nuzných podmínkách, z nichž vzešel, a je proto logický. Dagmar Mocná jeho jednání přesně vystihuje, když píše, že Žemlův „...*egocentrismus je ovšem plně ospravedlněn tím, že byl předtím po léta vykořisťován*“⁵⁴ Žemla je zde představitelem určité sociální skupiny – obyčejných drobných živnostníků, kteří začínají tzv. od piky a doufají v lepší budoucnost. Tak jako většina z nich sní mladý Žemla o tom, že mu jeho kupecký krámeček dopomůže k menšímu majetku, jeho snění je však poněkud naivní. Se stejnou naivitou pak hodnotí i své okolí a právě tato naivita i bezmezná důvěra k těm, kdo ho využívají, jej nakonec přivádějí do záhuby.

Žemla je typickým představitelem prostých lidí z nižších vrstev, žijících většinou na periferii, nebo přicházejících z venkova s nadějí na lepší živobytí, kteří se cele obětují své živnosti a věří, že jim jejich snažení jednou přinese ovoce ve formě lepšího finančního zázemí a snad i společenského postavení.

Protiklad Žemlův představují matka a dcera Šustrovy. O nich a jejich rodinných poměrech se dozvídáme nepřímo skrze hodnocení posluhovačky Randové, které sice není oproštěno od nevraživosti, přesto však věrně vystihuje skutečnost: „*Spatřovala v paní Šustrové nadutou paničku, jejíž jedinou pýchou bylo, že jest ouřednickou vdovou, paničku, kteráž na všechno*

⁵³ Herrmann, I.: *U snědeného krámu*. Československý spisovatel, Praha 1956, s. 16-17.

⁵⁴ Mocná, D.: *Případ Kondelík. (Epizoda z estetiky každodennosti)*. Karolinum, Praha 2002, s. 30.

okolí své pohlížela s hrdé výše ... tato dáma jenom z největší nutnosti bydlí „mezi tou holotou“, ač té holotě někdy nějaký šesták dluhuje...“⁵⁵

Máme tu tedy charakteristiku jisté skupiny tehdejší společnosti – měšťanské rodiny, patřící dříve k lepším kruhům, v důsledku změn rodinných poměrů (smrt otce) však zchudlé a nedostatečně finančně zabezpečené, přesto ale stále zdůrazňující své lepší postavení. S finančními poměry manželů Kondelíkových by se Šustrovy sotva mohly rovnat, přesto ale pro začínajícího Žemlu znamená Pavlína „dobrou partii“ (ačkoli po finanční stránce je tomu spíše naopak). Společenské postavení se u Šustrových bohužel nesoubí se vzdělaností a vyššími city.

Domácí pán Kondelík vs. domovník Kulich

Rozdílnost sociálního postavení je dobře patrná z porovnání mužských postav a především postav mladých dívek v románech *Otec Kondelík a ženich Vejvara* a *Vdavky Nanynky Kulichovy* i ze srovnání prostředí, v němž se děje odehrávají. Pepička Kondelíková je dcerou bohatého pražského měšťana, mistra-malíře pokojů a majitele domu na Vinohradech Václava Kondelíka. Vyrůstá v nákladně vybaveném, prostorném a světlém bytě, dny tráví s matkou v domácnosti a absolvuje různé zábavy – výlety, plesy či besedy – v doprovodu rodičů. Paní Kondelíková se může výchově své dcery věnovat cele, neboť její jedinou starostí je vedle domácnosti právě Pepička.

Ta po celý dosavadní život až do svatby neopustila sama rodinný byt, nikdy si nepotřebovala vydělávat peníze. Matka si ji přidržovala v domácnosti a zaučovala ji pro roli hospodyně, což bylo také jediné

⁵⁵ Herrmann, I.: *U snědeného krámu*. Československý spisovatel, Praha 1956, s. 188.

„povolání“, které měla Pepička v budoucnu vykonávat. Na tento druh výchovy klade Herrmann velký důraz, jelikož dobrá hospodyně je podle něj zárukou spokojeného a šťastného manželství. V románech z osmdesátých let (*Šťastný muž, Zkušenost v manželství* apod.) dává Herrmann průchod svému názoru, že pokud žena není dobrou hospodyní, má to za následek manželský rozvrat.⁵⁶ Tento názor vložil do úst paní Kondelíkové, která se tak stává jeho hlavní propagátorkou.

Nanyňka Kulichová má výchozí pozici odlišnou od té Pepiččiny. Vyrůstá v chudobném prostředí domovnické rodiny, v bytě situovaném do temného a vlhkého koutu dvora pavlačového domu v Kateřinkách, volného času má pramálo, na zábavu pomýšlet nemůže. Matka Kulichová se její výchově věnuje jen tehdy, když jí to umožňuje zaměstnání (úklid domu) a péče o vlastní domácnost.

Nanyňka se již záhy musí podílet na obživě rodiny. Pracuje jako švadlena u slečny Agáty Pazderkové v Lazarské ulici a prakticky vše, co vydělá, odevzdává matce. Matka jí ovšem (jako správná hospodyně a milující rodič) část peněz ukládá stranou na budoucí věno. Fakt, že se Nanyňka seznámí a zasnoubí s učitelem Novákem a posléze se za něj provdá, pro ni znamená skutečný společenský vzestup, ve který ani nedoufala. Sociální status učitele z pohledu členů rodiny Kulichovy vystihuje Herrmann v následující scéně: „*Pro Pánaboha,“ rozdurdila se zas trochu matka. „Snad ho nebylo, že jsem se opovážila promluvit? Jakýpak je to pán?“ „...„Neubude ho, maminko, pravda. Ale není každý člověk stejný – a každý se na všechno dívá svýma očima, ne vašima. Jindřich je učitel,*

⁵⁶ srov. Mocná, D.: *Případ Kondelk. (Epizoda z estetiky každodennosti)*. Karolinum, Praha 2002, s. 110-111.

maminko.“ Matka otevřela ústa - - - ... zírala na dveře, zírala, jakoby tam dcera posud stála, a pořád se jí ústa nezavírala. Učitel – opakovala si v duchu – učitel!”⁵⁷

Díky své známosti a především následnému sňatku stoupne Nanyinka i v očích domácích pánů, neboť muž v postavení učitele by byl velmi dobrou partií i pro jejich vlastní dcery, jak naznačuje rozhovor u Myslíkovských: „Kdo? Ani byste neřekly. Nějaký Novák –“ ... „Krejčovský – švec?“ *nedočkavě řekla paní domácí. „Ne, Katy. Učitel!“ řekl manžel důrazně. Milostpaní se odmlčela. Založila ruce, překvapením se zarděla. „Ježíš!“ vykřikla Amála. „Učitel! Pánečku!“ Slečna Klotylida otevřela rty, jež byla po narážce Amálčině zlostně zaťala, a vypustila z nich povržlivě: „No, učitele bych si nevzala.“⁵⁸* Dcery domácích pánů, stojící na společenském žebříčku mnohem výše než Nanyinka, jí závidí vzdělaného ženicha, jehož by ani ony samy neodmítly, protože jejich sňatek je prozatím vzdálenou budoucností.

Výše vzdělání v závislosti na sociálním postavení

S rozdílným sociálním postavením pochopitelně souvisí i vzdělání a životní priority lidí. Podívejme se proto, jaké byly v této oblasti ve zmiňované době možnosti a jak je využívali tehdejší lidé.

Vzdělání se dostávalo jen měšťanským dívkám z lepších a dobře finančně situovaných rodin, a to jen v takových oborech, které jim v budoucím životě mohly být ku prospěchu. Ke vzdělání náležela i péče o domácnost – vaření, úklid, ruční práce. Dívky dále navštěvovaly taneční

⁵⁷ Herrmann, I.: *Vdavky Nanyinky Kulichovy*. Československý spisovatel, Praha 1991, s. 54.

⁵⁸ Tamtéž, s. 156.

hodiny, ve kterých si osvojovaly tanec i základní pravidla chování ve společnosti, aby se později mohly zúčastňovat různých společenských akcí. Dívky ze zámožnějších a vzdělanějších rodin se obvykle věnovaly též kreslení, malbě a hudbě, případně i cizím jazykům. Dívky z chudších poměrů nemohly na jakékoli vzdělání tohoto typu ani pomyslet, matky je většinou zasvětily do péče o domácnost, dalším věcem se přiučily ve službě. Mohly se vyučit některému z ženských řemesel, aby měly v případě potřeby zaměstnání a byly finančně zajištěny (jako Nanyňka Kulichová).

Ačkoli začaly v průběhu 19. století vznikat dívčí vzdělávací ústavy, společnost byla vůči nim po dlouhou dobu kritická. Výchova a vzdělání šlechtických dcer, ale i dívek ze zámožných rodin měšťanských byla i nadále svěřována do rukou domácích učitelů. O důležitosti a účelnosti vzdělávání žen se velmi dlouho pochybovalo. Potvrzují to slova významného českého historika 19. století Antonína Gindelyho, která dobře vystihují tehdejší společenské smýšlení: *„Ženská má být vzdělaná, třeba i učená, nesmí při tom ovšem zapomenouti, že má děti chovat a umět buchty péci, ale jsem rozhodně proti hloupým ženským, hloupá ženská ani děti dobře nechová, ani buchty dobře nepeče!”*⁵⁹ Gindely nám prezentuje dobový názor, že ženě má být umožněno osvojit si jisté vzdělání, to by jí ovšem nesmělo bránit v naplňování hlavního, přírodou určeného úkolu – rození a výchově dětí a péči o domácnost. To byl i případ Pavlíny, Pepičky a Nanyňky a také ostatních dívek a žen vystupujících v Herrmannových románech.

⁵⁹ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, Praha 1999, s. 39.

Pavčina, Pepička, Nanyňka a jejich „vyhlídky“

Pavčina Šustrová je typickou zástupkyní své doby i společenského zařazení – postavení rodiny jí neumožňuje zastávat jakékoli zaměstnání, jejím jediným úkolem je naučit se domácím pracím a dobře se vdát. Jde o dívku spíše jednoduchou, nepřilíš hloubavou, která již rezignovala na jakýkoli pokus o změnu své role v matčiných plánech i na své postavení. Apatie a nezájem o vše, co jí obklopuje a co se jí týká, do budoucna neslibují žádné vyhlídky na zlepšení.

Ani Pepička Kondelíková nemá, pokud se vzdělání týče, příliš nadějně vyhlídky, ale v její situaci to není nutné. Budoucí manžel František Vejvara je magistrátním úředníkem a výraznou inteligencí a vědomostmi nevyniká. Pepička není dle Herrmannovy charakteristiky nikterak přemoudřelá a z jejího chování a smýšlení nevyplývá, že by o vzdělávání nějak zvláště usilovala.

U Jindřicha Nováka, snoubence Nanyňky Kulichové, můžeme vzhledem k jeho učitelské profesi předpokládat, že se bude po svatbě snažit svou mladou a učenlivou choť alespoň v něčem částečně vzdělat, přinejmenším v takovém rozsahu, aby mu mohla být nápomocna při určitých činnostech souvisejících s výkonem jeho povolání. Z citovaného Gindelyho výroku však vyplývá, že ani vzdělání muži v této době o vzdělané ženy příliš nestáli, proto se spíše můžeme domnívat, že se pro Nanyňku, stejně jako pro Pepičku po sňatku v tomto ohledu nic nezmění.

Nesnadné vstupní podmínky manželství

Výběr partnera

Sociální postavení lidí značně ovlivňovalo i výběr životního partnera a stále platilo, že mladí lidé by si své budoucí partnery měli vybírat jen mezi sobě rovnými. Jestliže měli mladí lidé štěstí, mohli si sňatkem společensky polepšit. Opačný případ, totiž výběr partnera tzv. „pod úroveň“, společnost neakceptovala, takový pár velmi přísně posuzovala, neboť se z ní tímto krokem vlastně vyčlenil. (Vzpomeňme na potíže morganatického manželství následníka habsburského trůnu Františka Ferdinanda d'Este a Žofie Chotkové!) Otcové-řemeslníci rádi viděli, když se jejich dcery vdaly za někoho „od cechu“. I Kondelík Vejvarovi předhazuje, že si vždycky jako manžela pro svou dceru představoval nějakého svého pomocníka či kolegu.

Finanční nesnáze

Mladí lidé také museli na svatbu velmi dlouho čekat, výjimkou nebyly ani situace, kdy se sňatek odkládal celé roky, protože finanční situace snoubenců nedovolovala založit vlastní rodinu (vzpomeňme na hrdiny prózy Na Librově gruntě T. Novákové). Martin Žemla se v době, kdy se s ním v příběhu setkáváme, může oženit jen proto, že již má zajištěný poměrně solidní zdroj příjmů. František Vejvara na sňatek s Pepičkou Kondelíkovou pomýšlí teprve tehdy, kdy se pro něj na magistrátu uvolní lépe placené místo. Z Jindřicha Nováka a Nanyňky Kulichové se stávají snoubenci až po té, kdy je Jindřich z podučitele povýšen na učitele školy na Hradčanech.

Ženichova finanční situace či nejistota jeho povolání mohly někdy vést i k rozchodu páru, poněvadž rodiče takový sňatek nepřipustili.

Společensky přijatelná partie

U případného nápadníka či nevěsty se posuzovalo ledasco. I samotná profese, jeho/její zájmy, záliby a koníčky se mohly stát vážnou překážkou sňatku. Když se Václav Kondelík dozví, že je Vejvara ochotnickým hercem, okamžitě vůči němu zaujme negativní postoj. Po té, co shlédne jedno divadelní představení, v němž Vejvara hraje, a zjistí, že mladík nemá velký talent, uklidní se a je ochoten jej považovat za seriózní partii: *„To jsem z vás měl strach, pane Vejvaro, ale dobře to dopadlo.” – Vejvara všecek vyjeven se podíval na otce zbožňované dívky. – „Já myslil, že opravdu něco umíte, a bylo mně lito Pepičky, protože by pak byl býval s vámi konec. Ale něco tak mizerného jako dnes neviděl jsem ještě. Už se o vás nebojím – vy k divadlu nepůjdete, vás by tam opravdu nemohli potřebovat. Kdo vás dnes viděl, každý vám to odpřisáhne. A tak tedy zůstaneme dobrými přáteli.”*⁶⁰

Jak je patrné z ukázky, umělecké profese nebyly dlouho považovány za solidní zaměstnání, navíc příjmy z nich byly většinou nízké.

Svatba jako možnost společenského vzestupu

V románu o švadlence Nanynce autor zachytil další velmi podstatný dobový jev: pozvolný společenský vzestup domovnické rodiny Kulichů. Na začátku příběhu se setkáváme s chudou rodinou, již ostatní obyvatelé domu opovrhují. Když se však Kulichova Nanyňka zasnoubí s učitelem (ten

⁶⁰ Herrmann, I.: *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 92.

stál, jak už jsme se dozvěděli, na společenském žebříčku poměrně vysoko!), její společenská prestiž značně stoupne a z domovnickovy „Nandy” se stává „slečna Aninka”. Spolu s ní stoupají na pomyslném společenském žebříčku i Kulichovi.

Dceřino zasnoubení způsobí, že se otec Kulich do určité míry sblíží i s domácím pánem Myslíkovským, jenž jej najednou začne brát jako sobě rovného (viz *Společenský život pražský*). Během předsvatebních a svatebních příprav se pak Kulichovi na pár dnů společensky vyrovnají manželům Myslíkovským, v některých momentech je i předčí. Na rozdíl od nich totiž splnili jeden z nejdůležitějších rodičovských úkolů– provdali dceru, zajistili jí budoucnost, a tím i pokračování vlastního rodu.

Společenské postavení vs. morální kvality

Ignát Herrmann nevtíravě naznačuje určitý rozpor mezi sociálním postavením lidí a jejich morálkou: *Vdavky Nanyinky Kulichovy* jsou založeny na kontrastu mezi domácnostmi chudých a přehlížených Kulichových a domácnostmi bohaté vdovy Knedlhansové. Zatímco Nanyinka, vyrůstající v chudobě a v prostých poměrech, je dívka hloubavá a vůbec ne hloupá a zachovávající si svou dívčí čest a hrdost, mladá Albínka Knedlhansová, pocházející z rodiny zámožné a dobře situované, zakládající si na své společenské prestiži, je děvče poněkud přihlouplé a bezduché, nezdráhající se zhřešit proti šestému přikázání. Herrmann zde jemně naznačuje, že společenské postavení nemusí být vždy v souladu s morálními kvalitami lidí.

Závěr

Ignát Herrmann se stal díky svým literárním dílům významným autorem české literatury přelomu 19. a 20. století. Jeho největšími přednostmi byly smysl pro vtip a humornost scén a realistické a zároveň barvitě vykreslení dějů i jejich pozadí. Herrmann byl výborným pozorovatelem. Všimal si věcí, které zrakům ostatních lidí zůstávaly často skryty, a nebál se je ve svých prózách popsat. Nevyhýbal se ani nejchoulostivějším a tabuizovaným tématům své doby. Zachytil zkrátka skutečnost takovou, jaká opravdu byla. Jen jeho pozorovacímu talentu a odvaze vděčíme za to, že si dnes dokážeme představit a zrekonstruovat obraz české a zejména pražské společnosti 19. věku do posledních detailů.

Z práce vyplývá, že měšťanská společnost 19. století, zachycená v Herrmannově díle, byla v podstatě společností moderní, poměrně rychle přijímající nové vymoženosti doby v různých odvětvích lidské činnosti, na druhé straně však byla dosti konzervativní v oblasti komunikace a mezilidských vztahů. Setrvala v některých zažitých předsudcích, jiných se ovšem díky pudu sebezáchovy rychle zbavovala. Historický vývoj způsobil, že to byla společnost uvažující a fungující především ekonomicky, lidský život byl určován a poměřován hlediskem finančním, jak je tomu bohužel i dnes.

Pro měšťany předminulého století byla velmi důležitá příslušnost ke společnosti, ve které žili, a sounáležitost s ní. Z toho vyplývá i důraz na společenskou prestiž, veřejné mínění a prezentaci vlastní rodiny v nejbližším i širším okolí. Lidé se účastnili společenských akcí, byli členy

různých spolků, v nichž se nejen pobavili či pěstovali svůj koníček, ale svým členstvím také demonstrovali příslušnost k sociální skupině, k níž náleželi či chtěli náležet.

Sociální postavení člověka předurčovalo jeho život (vzdělání, zaměstnání, způsob života) mnohem více než dnes, 19. století stále ještě nebylo příliš nakloněné přestupům lidí z jedné sociální vrstvy do druhé. Každý člověk byl svým narozením determinován k životu v určité společenské skupině a k určité životní dráze. Zejména pro ženy bylo prakticky nemožné vyhnout se roli, kterou jim společnost s poukazem na přírodní zákony určila.

Přesto se už koncem století objevují snahy překročit hranice stavovských hledisek a nastolit sociální rovnost mezi všemi. Význam rodového původu upadá, určujícím faktorem se stávají finance. Tento vývoj později ještě uspišila první světová válka a pád monarchie. Herrmannovy romány však až tak daleko v historickém vývoji nezacházejí, drží se stávajícího rozdělení světa, hrdinové příběhů žijí ještě životem obyvatel habsburské monarchie, i když palčivost sociální otázky je v románech patrná.

Z Herrmannova vyprávění na čtenáře vane idylický duch zapomenutých a blažených časů. Každá doba soudí sebe sama i časy předchozí zpravidla pozitivněji než ty, ve kterých se právě nachází. Proto se nám zdá doba 19. století idylická, ačkoli asi ne všichni tehdy žijící lidé by s námi souhlasili.

Herrmann však nekoncepce své romány jako idylu. Jeho původním záměrem byla humoreska s lehce satirickými tóny, chtěl jimi poukázat

na některé nešvary v tehdejších měšťanských domácnostech. Soudobí čtenáři tak romány také chápali. Teprve s dostatečným časovým odstupem se pohled na Herrmannovo dílo proměnil. Satirický tón ustupoval do pozadí, jelikož již nebyl aktuální a lidé mu přestávali rozumět, z románů se staly líbezné příběhy popisující humorné příhody ze života obyčejných měšťanů v dávných časech.

Herrmannovy prózy bývají dnes sice řazeny k žánru idyly, obraz měšťanské společnosti v nich však idylický není. Pro nás je ovšem více než přiřazení k žánru důležitá realita, kterou autor věrohodně zachytil. To se stalo předmětem mého zájmu a tématem této práce. Doufám, že se mi podařilo úkol, který jsem si stanovila, v předpokládané míře splnit.

Prameny a literatura

Herrmann, I.: *Otec Kondelik a ženich Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1988.

Herrmann, I.: *Tchán Kondelik a zeť Vejvara*. Československý spisovatel, Praha 1994.

Herrmann, I.: *U snědeného krámu*. Československý spisovatel, Praha 1956.

Herrmann, I.: *Vdávky Nanynky Kulichovy*. Československý spisovatel, Praha 1991.

Herrmann, I.: *Zmizelá Praha*. Československý spisovatel, Praha 1980.

Branald, A.: *Pražské promenády*. Mladá fronta, Praha 2000.

Frynta, E.: *Dvoji podoba Ignáta Herrmanna*. In: I. Herrmann: *Povídky*. Československý spisovatel, Praha 1958, s. 231 - 246.

Frynta, E.: *Na okraj hradeckých vzpomínek Ignáta Herrmanna*. In:

I. Herrmann: *Blednoucí obrázky*. Československý spisovatel, Praha 1960, s. 275 - 278.

Haman, A.: *Vzpomínky českého naturalisty*. In: I. Herrmann: *Ze staré Prahy*. Svoboda, Praha 1970.

Hýsek, M.: *Ignát Herrmann*. Nakl. F. Topič, Praha 1934.

Ignát Herrmann. Autobiografie. In: *Vlastivědný sborník východočeský*.

Vlastivědné muzeum pro východní Čechy v Chrudimi, Chrudim 1923, s. 29 - 40.

Janáčková, J.: *Román mezi modernami*. Československý spisovatel, Praha 1989.

- Janáčková, J.: *Stoletá humoreska*. In: *České humoresky*. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 331 – 337.
- Juda, K.: *Ignát Herrmann*. Nakl. F. Topič, Praha 1934.
- Kovářík, V.: *Literární toulky Prahou*. Albatros, Praha 1988.
- Krejčí, K.: *Kupecký román Ignáta Herrmanna*. In: I. Herrmann.: *U snědeného krámu*, Československý spisovatel, Praha 1956.
- Krejčí, K.: *Praha legend a skutečnosti*. Panorama, Praha 1981.
- Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, Praha 1999.
- Mocná, D.: *Případ Kondelik (Epizoda z estetiky každodennosti)*. Karolinum, Praha 2002.
- Novotný, A.: *O mládí téměř staropražském*. Nakl. Bystrov & synové, Praha 2000.
- Poche, E. – Wirth, Z.: *Zmizelá Praha 4*. Paseka, Praha 2002.
- Pokorný, J.: *Český svět*. Argo, Praha 1997.
- Polák, J.: *Česká literatura 19. století*. SPN, Praha 1990.
- Pytlík, R.: *Zmizelá Praha*. In: I. Herrmann: *Zmizelá Praha*, Československý spisovatel, Praha 1980, s. 323 – 326.
- Vošahlíková, P.: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*. Svoboda, Praha 1996.

Resumé

Ignát Herrmann se jako představitel žánrového realismu literatury přelomu 19. a 20. století ve své práci soustředil zejména na vykreslení běžného života obyvatel Prahy své doby. V centru jeho zájmu stáli lidé patřící ke střední společenské vrstvě tehdejšího měšťanstva žijícího v moderních či nově vznikajících pražských čtvrtích (Nové Město, Vinohrady), zajímaly ho ale i osudy obyvatel tehdejší periferie, zejména pražského Podskalí.

Právě díky svému zaměření pro nás Herrmannovo dílo představuje vynikající zdroj informací o životě Pražanů na přelomu 19. a 20. století – o jejich sociálním zázemí, životním stylu, zvycích, zálibách, společenském životě apod. Zachycení každodenní reality tehdejších měšťanů, jak ji prezentuje Herrmann ve svých dílech, bylo hlavním cílem této práce.

Klíčová slova

Měšťanská domácnost

Otec Kondelík a ženich Vejvara

Praha

Sociální postavení

Společenský život pražský

Svatba a manželský život

Tchán Kondelík a zeť Vejvara

U snědeného krámu

Vdavky Nanyanky Kulichovy

Zmizelá Praha

Ústřední knih.Pedf UK

2592072629